

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

**INFORMATIVNÍ ZPRAVODAJ
ČESKÝCH JAZYKOVĚDCŮ**

roč. XXXIX – 2002

č. 1 a 2

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

Informativní

zpravodaj českých jazykovědců

roč. XXXIX - 2002

č. 1 a 2

ISSN 1212 - 5326

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada :

Jan Kořený (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Alena Vrbová (výkonná redaktorka)

Adolf Erhart, Ján Horecký, Jiří Nekvapil, Pavel Novák, Zdeněk Starý

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1
(k rukám prof. J. Kořeného)

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993
ze dne 13.4.1993.

Příspěvky laskavě zasílejte na disketě 3.5", 1,44 MB ve formátu textového editoru
MS Word. Přiložte text příspěvku v jednom vyhotovení, vtištěný v normalizované
úpravě.

OBSAH

Eun-Hae Kim: *Aspektuální vyjadřování v češtině a korejštině* 4

J. Šimandl: *K rozdílům a konkurenci mezi adjektivy na -íci a -ici* 28

Z jazykovědných pracovišť

S. Čmejrková – J. Hoffmannová: *Zpráva o činnosti JS ČR za rok 2001* 37

Přehled přednášek JS v roce 2001 40

Z. Millerová: *Severočeská lingvistika* 44

M. Mičoch: *K problematice česko-slovenských a slovensko-českých
jazykových vztahů* 46

Nové publikace

J. Matonoha: *Teun A. van Dijk (ed.): Discourse as Structure and Process* 48

L. Haasová: *J. Findra: Jazyk, řeč, člověk* 52

A. Scheinostová: *Komunikační a strukturální aspekty češtiny a jiných jazyků* 56

Kronika

N. Bayerová: *Za profesorem A. Knopem* 59

A. Brandner: *K nedožitým osmdesátinám prof. R. Mrázka* 61

J. Bachmannová: *Životní jubileum P. Jančáka* 63

Aspektuální vyjadřování v češtině a korejštině

Eun-Hae Kim

Úvod

Podíváme-li se podrobněji na literaturu o problematice vidu, můžeme najít dva typy textů. - Texty zabývající se videm v jazycích, které mají gramatickou kategorii vidu. Mezi ně patří práce o vidu v češtině, staroslovenštině, slovanských jazycích apod. Druhý typ textů je reprezentován pracemi, které se zabývají aspektuálními distinkcemi v širším kontextu významů vyjadřovaných v jazycích. Mezi oběma typy textů je rozdíl nejen v tom, do jaké míry jsou jejich úvahy vázány na konkrétní jazyk - první texty zřejmě v daleko větší míře než texty druhé -, ale i v jiném ohledu. Zatímco v prvním typu textů je značná část úvah věnována stávající terminologické tradici - tyto práce se vyrovnávají se spleťmi sedimenty dosavadního bádání o vidu v tom kterém jazyce -, typ druhý častěji vychází z určitého obecného úvahového schématu <Starý 1999>.

Naše úvahy jsou spíše druhého typu. Ve své teoretické složce vycházejí z prací jako Comrie 1976, Givón 1984 a Starý 1999. Svou povahou jde o úvahy srovnávací: srovnáváme aspektuální problematiku v češtině a korejštině.

Vzhledem k tomu, že čeština a korejština patří z hlediska aspektuálních rozdílů k jazykům vzájemně si nepodobným - vid je standardně vyjadřovanou slovesnou kategorií v češtině na rozdíl od korejštiny -, nebylo možné při srovnání těchto jazyků vycházet z vyjadřovacích prostředků vidu, ale z vidových funkcí, vidových významů.

Mluvíme-li o vidu, máme na mysli rozdíly mezi slovesy *psát - napsat, číst - přečíst, obměnit - obměňovat* atp. Tento významový rozdíl bývá nazýván protikladem *imperfektivum - perfektivum*. V souvislosti s vidy se však uvádějí další významové rozdíly: habituálnost, iterativnost, punktuálnost, durativnost, průběhovitost, případně některé další. V práci je s odvoláním na Starý 1999 ukázáno, že všechny uvedené významové kategorie utvářejí ucelenou soustavu, a to společně s dalšími významovými kategoriemi jako inchoativnost, terminativnost, kontinuativnost atd.

Comrie přitom chápe tuto definici jako způsob nahlížení vnitřní časové konstituce situace <Comrie 1976: 3>. Perfektivum přitom nahlíží na situaci zvnějšku, zatímco imperfektivum nahlíží na situaci zevnitř, a jako takové se zásadně zajímá o vnitřní strukturu

situace, jelikož se na ni může dívat jak od konce k začátku situace, tak stejně od začátku ke konci, a skutečně je vhodné, když situace trvá stále bez počátku a konce (...perfective looks at the situation from outside, without necessarily distinguishing any of the internal structure of the situation, whereas the imperfective looks at the situation from inside, and as such is crucially concerned with the internal structure of the situation, since it can both look backwards towards the start of the situation, and look forwards to the end of the situation, and indeed is equally appropriate if the situation is one that lasts through all time, without any beginning and without any end. Comrie 1976: 4). Jinak řečeno: Aspect is concerned... with the internal temporal constituency of the situation <ibid.: 5>, kde pochopitelně je to imperfektivum, který obsahuje „explicit reference to the internal temporal constituency: the situation is presented as a single unanalysable whole, with beginning, middle, and end rolled into one; no attempt is made to divide this situation up into the various individual phases that make up the action...” <ibid.: 3>.

Či ještě jinak: „perfectivity indicates the view of a situation as a single whole, without distinction of the various separate phases that make up that situation; while the imperfective pays essential attention to the internal structure of the situation” <ibid.: 16>. Zatímco tedy perfektivum nahlíží na situaci zvnějšku, imperfektivum tak činí zevnitř <Comrie 1976: 24>.

O perfektivnosti vs. imperfektivnosti se často mluví jako o vidu ve vlastním slova smyslu, zejména v souvislosti s češtinou. Ostatní uvedené aspektuální významy jsou zpravidla s perfektivností a imperfektivností probírány, aniž by přitom byl jasný jednotný rámec, společný charakter těchto významů. Na jejich skutečně jednotný základ poukazuje Starý 1999.

Základní aspektuální distinkce rozlišované v češtině a korejštině

Čeština a korejština se liší tím, o jakých aspektuálních významech se „tradičně“ hovoří. V případě češtiny se jedná o tyto aspektuální významy: perfektivnost vs. imperfektivnost, aktuálnost vs. neaktuálnost, distributivita, iterativita, punktualita, případně fázovitost děje, u níž se zkoumá zejména inchoativita a terminativnost. V korejštině se jedná zejména o perfektivitu vs. imperfektivitu, průběhovitost, iterativitu, habituálnost a punktualitu.

Tradičnost přitom v případě obou jazyků znamená něco jiného. Zatímco v češtině patří úvahy o aspektu ke kategoriím, o kterých se uvažuje již od 19. století, úvahy o aspektu v korejštině jsou relativně nové a jejich počátek se datuje od poloviny století dvacátého.

Jak jsme již řekli, základním aspektuálním protikladem je v češtině protiklad perfektivita vs. imperfektivita. Vedle tohoto protikladu je čeština s to odlišovat další vnitřní fázování děje, totiž jeho zahájení, průběh a závěr. Mluví se pak o inchoativnosti, kontinuativnosti, resp. terminativnosti. Tyto kategorie jsou vyjadřovány jak morfologicky (*rozbíhat se, dobíhá*), tak lexikálně (*začíná běžet, právě běží, přestává běžet*). Čeština disponuje zvláštním morfologickým prostředkem kontinuativnosti. Kontinuativnost je pak implicitní vlastností nedokonavých sloves (mluvčí svou promluvou „vstupují“ do reprezentovaného děje), pokud nejsou inchoativy, terminativy, nebo není-li fázování daného děje vyjádřeno jinými prostředky (např. *začíná běžet*) <Starý 1999>. Distinkce 'dokonavost - nedokonavost' je přitom nezávislá na distinkci 'inchoativnost - kontinuativnost - terminativnost' v tom smyslu, že inchoativa a terminativa, resp. příslušná fázová slovesa mohou být dokonavá i nedokonavá: *rozbíhal se vs. rozběhl se, dobíhal vs. doběhl, začal běžet vs. začíná běžet, končil běh vs. skončil běh*.

Dalšími aspektuálními významy ('odstíny'), o kterých se v češtině hovoří, jsou iterativnost, habituálnost, punktualita, distributivita a opozice aktuálnosti vs. neaktuálnosti děje.

Iterativa nedisponují v češtině specifickými vyjadřovacími prostředky. Iterativa mohou být imperfektivní (*vyhazovat* proti *vyhodit*) i perfektivní (*vyházet*). Iterativnost je věci interpretace: imperfektivní iterativa mohou být interpretována jako prostá imperfektiva (*vyhazuje gauč*) a perfektivní iterativa například jako distributiva (*vyházel všechny knihy*).

Opozice *aktuálnost vs. neaktuálnost* bývá také v češtině probírána v souvislosti s vidovými rozdíly. Svou povahou je však distinkcí spíše modální <Starý 1999>: *házet míčem* označuje buď právě probíhající děj nebo vyjadřuje schopnost činitele míčem házet (v té době už *míčem házel/uměl házet*). Přisuzovat modalitní charakter opozici *aktuálnost vs. neaktuálnost*, jak činí Starý 1999, by přitom nemělo být nijak překvapivé, uvědomíme-li si, že modalita obecně bývá spojována s ontologickou povahou děje, mírou jeho reálnosti atd. Uvažovat o aktuálním ději v jistém smyslu více reálném (probíhá tak říkajíc před očima mluvčího), než je děj neaktuální (před našima očima vlastně neprobíhá, resp. probíhat nemusí), je přirozené.

Habitualita. Jako příklady sloves, která vyjadřují habitualitu (pokud je tento termín v české tradici užíván), se uvádějí slovesa jako *dělat*, *chodit*, *skákat*, *běhat*, *čítat* atd. Vesměs se jedná o slovesa se sufixem *-áv(a)-, -ív(a)-*. Habitualita patří k těm aspektuálním významům, které disponují v češtině specifickými gramatickými prostředky. Habitualia jsou svou povahou iterativa zabarvená modalitou neaktuálnosti. Je tedy patrné, že habitualita není čistou vidovou kategorií a reprezentuje příklad prostupování aspektuality s modalitou (v tomto smyslu podporuje přiměřenost úvah o TAM prostoru Starý 1999, viz níže). Oproti angličtině, němčině a dalším jazykům je vlastností češtiny, že habitualitu vyjadřuje v čase minulém a přítomném: *chodíval, chodívá*. Habitualia jsou v češtině vždy imperfektivy. Jak jsme poznamenali výše, čeština disponuje speciálním prostředkem habituality, totiž sufixem *-áv/-ív-*. Kopečný jej považoval za vyjadřovací prostředek neaktuálnosti. Fakticky se však jedná o prostředek habituálnosti, tj. prostředek, který signalizuje neaktuální iterativnost. Relevantní v této souvislosti je, že sama iterativnost sobě vlastním vyjadřovacím prostředkem v češtině nedisponuje <Kopečný 1962: 15>. O to více do popředí vystupuje svébytnost kategorie habituálnosti, resp. její vidový modalitní charakter <Starý 1999>.

Punktualita. Punktualia jsou zpravidla slovesa třetí přítomné slovesné třídy se sufixem *-nou-*, resp., *-nu-*. Kognitivní proces za punktualitou lze popsat asi takto: děj, který je svou povahou plynulý, tedy interval, je v případě punktualnosti stažen do jednoho bodu. Situaci si lze v naší metafoře nahlížení děje představit tak, že dále zhrubíme svůj pohled a podstoupíme natolik daleko, že to, co se jevílo z bližší perspektivy intervalem, se stane/je percipováno jako bod <Starý 1999>. V tomto smyslu mluvčí může stát za punktuálním dějem nebo před ním, vstoupit do něj nemůže. Proto jsou punktualia nutně perfektivy.

Mezi **distributiva** patří *pochcípát, pochytat, pokácat, pokrátet, pootvírat, pozavírat* atp. Slovesný děj si obecně lze představit jako predikát, který disponuje sadou proměnných. Distributiva signalizují opakování děje, při němž se jednotlivá opakování od sebe liší v určité proměně, podle níž jsou distributiva organizována <Starý 1999>. Například *(po)zavírat okna* znamená, že jednotlivá opakování se 'zavírání' se v různých výskytech liší tím, které okno bylo zavíráno. V případě *(po)chcípát* se jednotlivá 'chcípnutí' liší tím, kdo *chcípnul/chcípala* atd. Distributiva mohou být imperfektivy i perfektivy: *pozavírat vs. pozavírávat*.

Průběhovitost/kontinuativnost. Ne vždy se o průběhovitosti v češtině mluví. Dáno je to patrně i tím, že průběhovitost nemá v češtině zvláštní morfologické vyjadřovací prostředky. Explicitně je vyjadřována zpravidla odkazem k nějakému místu (úseku) v čase, ať již je tento

Další jednoznačně vyjadřované aspektuální významy - průběhovitost, inchoativnost, terminativnost a habituálnost - jsou vyjadřovány tzv. pomocnými slovesy.

Korejština soustavněji než čeština vyjadřuje průběhovitost/kontinuativnost děje (pomocné sloveso *-ko iss-*). Naproti tomu distributivita v korejštině standardně vůbec vyjadřována nejsou.

Díky tomu, že perfektivnost je jednoznačně morfologicky vyjadřovaná jen v kombinaci s minulostí a suspendovaností děje, jsou v jiných případech perfektivnost a další aspektuální významy dány dalšími lexikálními prostředky, případně jsou věci interpretace. V korejštině se na rozdíl od češtiny mluví o vidu jako o fakultativní, neobligatorní kategorii slovesa.

Způsoby vyjadřování aspektuálních významů v češtině a korejštině

Čeština vyjadřuje aspektuální významy zpravidla prefixy (*dělat - udělat, číst - přečíst*) a sufixy (*dostat - dostávat, vzpomenout - vzpomínat*), případně supletivitou slovesného kmene (*vzít - brát, položit - pokládat*) a pochopitelně lexikálně (*právě, často; rozběhnout se, rozbíhat se - začít/začínat běžet, doběhnout, dobíhat - přestat/přestávat běžet, ukončil/končit běh*).

Nezastupitelné místo při vyjadřování aspektuálních významů má v češtině prefixace. To je specifikem vidu, neboť čeština je jazyk suffigující, tj. gramatické kategorie se v ní vyjadřují zpravidla sufixy. Prefixace je však v češtině často prostředkem lexikální derivace, tj. s prefixací dochází k posunům lexikálních významů slova. To se často děje i v případě prefixace vidové (*dělat - udělat, vydělat, prodělat, dodělat, předělat* apod.). Tento fakt sblíží vidy v češtině s lexikální vrstvou jazyka.

Jak jsme již řekli, korejština vyjadřuje vidové významy inflexí jen minimálně (minulý suspendovaný perfektivní děj: sufix *-oss oss-*). V ostatních případech je inflexními prostředky vyjádřena spíše nepřítomnost, vidová 'neurčitost' příslušného slovesného tvaru, což umožňuje vid vyjádřit odpovídajícím adverbiálním výrazem. Např.:

Honza-nun kwan'gwang gaid-rul hã-ss oss-ta. [2]

H.-nom. turista průvodce-acc. dělat-předminulý-oznam.

'Honza (dříve) pracoval jako průvodce pro turisty.' (implikuje, že už nepracuje jako průvodce)

Eva-nun gu sosol-ul ilg-oss-ta. [3]

E.-nom. ten román-acc. číst-minulý-oznam.

'Eva četla ten román.' (je možný obojí význam, tzn. že buď četla ten román, ale ne celý, nebo ho má přečtený)

Perfektivnost

Eva-nun gu sosol-ul da ilg-oss-ta. [4]

E.-nom. ten román-acc. všechno číst-minulý-oznam.

'Eva přečetla ten román.'

Iterativnost

Eva-nun gakkum ilgi-rul ss-ø-n-ta. [5]

E.-nom. občas deník-acc. psát-ø-neminulý-oznam.

'Eva občas píše deník.'

Habituálnost

Eva-nun hangsang ilgi-rul ss-ø-n-ta. [6]

E.-nom. vždycky deník-acc. psát-ø-neminulý-oznam.

'Eva vždycky píše deník.'

Toto se pochopitelně netýká případu, kdy je užito některé z tzv. pomocných sloves. Vyjadřování vidových významů pomocí tzv. pomocných sloves je na pomezí mezi inflexním

a lexikálním způsobem vyjadřování, neboť tzv. pomocná slovesa se v některých ohledech chovají jako sufify a v jiných jako lexémy. Pomocná slovesa se připojují hned za kmen slovesa, následují po nich slovesné inflexní prostředky, které jsou zpravidla kombinovatelné také se samostatně užitými plnovýznamovými slovesy, jmenovitě například sufify časové, sufif indikativu atp. Viz příklady [7] - [17]. 'Pomocná slovesa' se nemohou užívat bez sloves plnovýznamových. Všechny tyto vlastnosti sdílí 'pomocná slovesa' se sufify.

S lexikálními prostředky spojuje korejská 'pomocná slovesa' to, že vedle aspektuality vnášejí do věty další významové modifikace, které jsou dány jejich lexikálním významem. Například 'lítost' nad proběhnutím děje (viz příklad [6]), 'překonání překážky' (viz příklad [11 - 12]), delegování činnosti vyjádřené plnovýznamovým slovesem (viz příklad [13]) atd.

Perfektivita: -o borī-, -a nā-, -o du-, -o noh-

Eva-ga schpch-rul maru-e opchdžil-o borī-joss-ta. [7]

E.-nom. polévka-acc. podlaha-na rozlít-pomoc.sl.-minulý-oznam.

'Eva rozlila polévku na podlahu.' (implikuje, že by neměla rozlít polévku)

Eva-nun džib-uro ga-ss-ta. [8]

E.-nom. dům-do jít-minulý-oznam.

'Eva (ode)šla domů.'

Eva-nun džib-uro ga-borī-joss-ta. [9]

E.-nom. dům-do jít-pomoc.sl. s významem lítosti-minulý-oznam.

'Eva odešla domů.' (implikuje, že by neměla odejít domů)

Eva-nun džib-uro ga-borī-joss oss-ta. [10]

E.-nom. dům-do jít-pomoc.sl.-předminulý-oznam.

'Eva tenkrát neměla odejít domů.'

Honza-nun sumanhun jokkjong-ul gugbogh-ā nā-ss-ta. [11]

H.-nom. tolik potíže, překážka-acc. překonat-pomoc.sl.-minulý-oznam.

'Honza překonal tolik překážek.'

Honza-nun modun jokkjong-ul gugbogh-ā nā-I got-i-ta. [12]

H.-nom. všechny potíže, překážka-acc. překonat-pomoc.sl.-sufif na budoucí čas-sufif-oznam.

'Honza překoná všechny překážky.'

Eva-nun čingu-rul uihā jongug pcho-rul sa-du-oss-ta. [13]

(-noh-)-ass-ta

E.-nom. kamarád-acc. pro činohra lístek-acc. koupit-pomoc.sl.-minulý-oznam.

'Eva koupila pro kamaráda lístek na činohru.'

Průběhováost: -o ga-, -o o-, -ko iss-

Honza-ga sugdže-rul da hā-ga-ø-n-ta. [14]

H.-nom. domácí úkol-acc. všechno dělat-pomoc.sl.-ø-neminulý-oznam.

'Honza dopisuje (dokončuje) domácí úkol.'

Eva-nun sinmun-ul ilg-ko iss-ø-ta. [15]

E.-nom. noviny-acc. číst-pomoc.sl.-ø-oznam.

'Eva (právě/teď) čte noviny.'

Eva-nun sinmun-ul ilg-ko iss-oss-ta. [16]

E.-nom. noviny-acc. číst-pomoc.sl.-minulý-oznam.

'Eva četla noviny'. (Eva byla v průběhu čtení novin.)

*Eva-nun sinmun-ul ilg-ko iss-oss oss-ta. [17]

Vzhledem k tomu, že pomocné sloveso *-ko iss-* má význam průběhovitosti, lze jej dávat do různých časů (viz příklady [15 - 17]), nicméně jej nelze kombinovat se sufixem *-oss oss-*, který implikuje perfektivnost [17].

Aspektuální významy, čas a modalita

V souvislosti s úvahami o provázanosti vidu s modalitou někteří lingvisté pracují s 'jednotným' TAM (tense - aspect - modality) prostorem. Zdůvodnění tohoto přístupu najdeme například u Givóna, Bybee, Starého <Givón 1984, Bybee 1985, Starý 1999>.

Zatímco kategorie času se zpravidla týká umístění popisované situace na časové ose vzhledem k momentu promluvy, aspekt se týká vnitřního fázování situace popisované slovesem. Z těchto výměrů plyne poměr mezi futurem a perfektivem. Charakteristikou perfektiva je, že chápe situaci jako celek a mluvčí do ní nemůže vstupovat. A proto perfektivum nemůže vyjadřovat prézens. Jiná souvislost mezi časem a videm je patrná na poměru mezi perfektem a perfektivem. V češtině, kde je kategorie perfektiva na rozdíl od angličtiny slovesným tvarem explicitně signalizována, má často kombinace préterita, tj. minulosti, s perfektivem význam perfekta (tj. význam podobný anglickým *John has eaten the fish*, *John had eaten the fish*, *John will have eaten the fish*). K vyjádření imperfektivního préterita bývá sloveso transformováno do 'pasiva', resp. do kategorie 'výsledného stavu' (*Ryba je snědena (Janem)*). Podobnou strategii užívá čeština i v případě kombinace perfektiva s prézentem, i tehdy je sloveso transformováno do tvaru 'výsledného stavu', resp. pasiva (*Jan má rybu snědenu (ou)*). Příslušná pomocná slovesa totiž skutečným prézentem, na rozdíl od perfektiv, disponují <Starý 1999>. Souvislost času s aspektem se projevuje i na dalších způsobech preferování nebo omezování kombinatoriky časových a aspektuálních distinkcí. Například habituální je v angličtině vyjadřována standardním způsobem jen

v minulosti, a to obratem *used to*. Podobně v češtině tvary jako *chodívá*, *dělává* se zpravidla omezují na minulý čas a v prézentu fakticky k aktuálnímu procesu chození, resp. děláni nedochází.

Souvislost času a vidu se přitom projevuje jak v případě absolutního času, tak i času relativního. Zřejmě jde o to, že kombinatorika časových a aspektuálních významů je omezena. Například perfektiva v češtině vyjadřují zpravidla jen minulost a budoucnost. Mají-li perfektiva význam prézentu, pak jen společně s neperfektivním slovesem - tak je tomu v případě konstrukcí jako: *mám uklizeno*, *mám navařeno* atp.

Relativní čas se týká vzájemného umístění dvou dějů na časové ose, proto se manifestuje v souvětích nebo jiných konstrukcích kombinujících dva či více dějů: *Když jsem se vracel domů, potkal jsem kolegyni z práce* (současnost); *Když jsem přišel domů, Eva četla noviny* (předčasnost); *Až dokončím gymnázium, vydám se na cestu po Evropě* (předčasnost). Z těchto příkladů je zřejmé, že imperfektiva vyjadřují simultánnost, tj. současnost děje. Naproti tomu, má-li být vyjádřena následnost, resp. předčasnost děje, musí být děj, který je předčasný, vyjádřen perfektivem. Je to dáno tím, že perfektivnost v sobě zahrnuje završenost děje. - Je-li děj završen, jiný děj musí probíhat před završeným dějem nebo po jeho završení, ne současně s ním. V přechodníkových konstrukcích je vyjadřování relativního času přímo vázáno na aspektuální významy. Přechodník přítomný, který vyjadřuje současnost dějů v prézentu, préteritu a futuru, se tvoří (obvykle) od imperfektivních sloves (*Maže chleba, dívá se na televizi*). Předčasnost je vyjadřována přechodníkem minulým, tvořeným od perfektivních sloves (*Usednůvši do křesla zpívala/zazpívala písničku*). K vyjádření předčasnosti v čase budoucím se někdy (spíše archaicky) užívá tzv. přechodník budoucí, tj. přítomný přechodník odvozený od perfektivních sloves (*Získavši stipendium, bude studovat/vystuduje postgraduální kurs češtiny*). Vazbu relativního času na aspektuální významy lze v češtině pozorovat i v případě adjektivizovaných participií. Tzv. verbální adjektivum aktivní, které vyjadřuje současnost s 'hlavním' dějem, se tvoří jen od imperfektivních sloves, a to nezávisle na čase 'hlavního' děje (*smějící chlapec se zhroutil/se hroutil/se zhroutil*). Naproti tomu tzv. pasivní verbální adjektivum se tvoří jak od imperfektivních, tak i perfektivních sloves. Platí přitom, že nezávisle na absolutním čase 'hlavního' děje pasivní verbální adjektivum odvozené od perfektiva, resp. imperfektiva vyjadřuje současný, resp. předčasný děj (*Bouraný dům se sám zřítí/padá, Poraněný chlapec odběhl/odbíhal ze scény*).

Provázanost kategorie vidu a času se i v češtině projevuje kombinací vidu s časem. Příkladem takové kombinace je perfektum, které kombinuje minulost (préteritum) s perfektivitou.

Základní slovesnou kategorií je vedle kategorie času a vidu i modalita. Dohromady všechny tyto tři kategorie artikulují tzv. TAM prostor. Propojenost mezi kategoriemi vidu a modalit se v češtině projevuje dvojím způsobem: 1) omezením kombinatoriky některých hodnot kategorie vidu s některými modalitními hodnotami, 2) kombinováním modalit a vidu v rámci jedné slovesné kategorie <Starý 1999>.

Příkladem vzájemného omezení kombinatoriky modalitních hodnot a vidových distinkcí je užívání vidu v imperativu. V případě kladného imperativu se kontrast perfekta vs. imperfekta uplatňuje plně, tj. bez omezení (*Piš/napiš to hůlkovým písmem*). V případě záporného imperativu nedokonavé sloveso často vyjadřuje zákaz již probíhajícího děje, ať již aktuálního (*Nedotýkejte se zboží ve výkladní skříni*), nebo neaktuálního (*Nechod domů tak pozdě*), a má v tomto smyslu *prohibitivní* funkci. Naproti tomu záporný imperativ sloves dokonavých vyjadřuje spíše *výstrahu* varující před realizací děje ještě neprobíhajícího, resp. je výstrahou před výsledkem děje, který by se mohl uskutečnit (*Nezapomeň na zítřejší besedu*). Jelikož zákaz vs. výstraha jsou dvě různé modalitní hodnoty, vid se tak podílí na faktickém modalitním 'vznění' mluvniho aktu, a to v závislosti na užitém vidu slovesa.

Druhým případem, kdy se v češtině setkává vid s modalitou, je případ, kdy vid a modalita konstituují společnou kategorii. To je případ habituality. Specifikem habituality je příznak neaktuálnosti přidaný k iterativě.

Překrývání kategorií času, vidu a modalit se v češtině projevuje zejména v těchto případech:

- Perfektivum nevyjadřuje přítomný čas, obecněji perfektiva v češtině vyjadřuje jen minulost a budoucnost. Má-li mít perfektiva význam přítomnosti, tak jen v kombinaci s imperfektivním tvarem slovesa *mám uklizeno* - *mám* je přítomný tvar imperfekta a *uklizen* v sobě zahrnuje perfektivnost.

- Provázanost času a vidu se v češtině projevuje v případě času relativního, kdy umístění děje je prováděno vzhledem k průběhu jiného děje, než je samotný mluvni akt. To se v češtině projevuje v přechodníkových konstrukcích. Přechodník přítomný, který vyjadřuje současnost dějů v přítomnosti, präteritu i futuru, se tvoří (obvykle) od imperfektivních sloves. Předčasnost (opět v přítomném, minulém i budoucím čase) je zas

vyjadřována přechodníkem minulým, tvořeným od perfektivních sloves. Na aspektu slovesa označujícího 'hlavní' děj přitom z hlediska relativního času příliš nezáleží.

- Jádro distinkce aktuální vs. neaktuální děj, která bývá zpravidla probírána v češtině s videm, je modalitní povahy - jelikož aktuální děj probíhá před očima mluvčího, je v tomto smyslu více reálný než děj neaktuální.

- Habitualita spočívá v iterativnosti, která v sobě nezahrnuje aktualitu děje (či spíše v sobě zahrnuje neaktualitu děje); je v tomto smyslu (viz předchozí odstavec) kombinací aspektuality s modalitou.

- Imperativ implikuje rys futura: příkazovaný děj, pokud nastane, nastane v budoucnosti. V tomto smyslu je imperativem vyjádřený děj možností, nikoliv skutečností. Ukazuje se zde souvislost času a modalit v češtině.

- Souvislost modalit a aspektu se projevuje v češtině i na imperativu. Záporný imperativ nedokonavých sloves často vyjadřuje zákaz již probíhajícího děje a v tomto smyslu má *prohibitivní* funkci (*Nedotýkejte se exponátů*; *Nezavírej okno*). Naproti tomu záporný imperativ sloves dokonavých vyjadřuje spíše *výstrahu* varující před realizací děje ještě neprobíhajícího, resp. je výstrahou před výsledkem děje, který by se mohl uskutečnit (*Neshod' ten starý porcelán*, *Nerozlij polévku na podlahu*). Jelikož zákaz vs. výstraha jsou dvě různé (deontické) modalitní hodnoty, vid se tak podílí na faktickém modalitním 'vznění' mluvniho aktu, a to v závislosti na užitém vidu slovesa. Distinkce 'zákaz - výstraha' je tak paralelní s opozicí, resp. je vyjadřována pomocí opozice 'perfektivnost - imperfektivnost'.

V případě kombinování, resp. prostupování kategorií času, vidu a modalit v korejštině je situace méně výrazná. Je to dáno tím, že aspekt je zde neobligatorní kategorie, která je navíc nelexikálními prostředky jednoznačně vyjadřována pouze v omezené míře. Krom toho i časová soustava (minulost vs. neminulost) je ve srovnání s češtinou jiná.

Kombinatorika hodnot kategorie času a vidu je omezena zejména v případě sufixu '-oss oss-', kde se minulost kombinuje výlučně s perfektivností a suspendovaností děje (tj. sufix -oss oss- vylučuje imperfektivitu děje). Je to dáno jeho průběhovým významem, který je v protikladu se suspendovaností děje vyjadřovanou sufixem '-oss oss-' (viz výše příklady [14 - 15]).

Eva-nun pjondži-rul ss-ko iss-ø-ta. [18]

E.-nom. dopis-acc. psát-pomoc.sl.-ø-oznam.

'Eva (právě/teď) píše dopis.'

Eva-nun pjondži-rul ss-ko iss-oss-ta. [19]

E.-nom. dopis-acc. psát-pomoc.sl.-minulý-oznam.

'Eva psala dopis.' (v průběhu psaní dopisu)

Zajímavou vlastností úvah o vidu v korejštině je interpretace habituálnosti ne jako kombinace iterativity s modalitou, ale jako problematiky pravidelného vs. nepravidelného opakování děje. Připustíme-li tuto interpretaci, pak by habitualita byla plně záležitostí aspektuální, tj. ne modalitní. Následující příklady ilustrují právě rozdíly mezi iterativností a habituálností děje.

Eva-nun gakkum ilgi-rul ss-oss-ta. [20]

E.-nom. občas deník-acc. psát-minulý-oznam.

'Eva si občas psala deník.'

Eva-nun hangsang ilgi-rul ss-oss-ta. [21]

E.-nom. vždycky deník-acc. psát-minulý-oznam.

'Eva si vždycky psávala deník.'

Souvislost mezi videm a časem se v korejštině projevuje ještě v jednom slova smyslu - korejšťina při vyjadřování obou kategorií užívá stejnou strategii: při nejednoznačném vyjádření času, resp. vidu pomocí gramatických prostředků užívá prostředky lexikální. V případě kategorie času je to zřejmě zejména v přítomnu, resp. futurum - čas, tj. prezens vs. futurum, je zjednoznačněn užitým adverbialním prostředkem.

Zjednoznačňování aspektuálních významů děje probíhá v případech, kdy aspekt není jednoznačně vyjádřen inflexně (tj. pomocí -oss oss-). Děje se tak pomocí adverbialních prostředků nebo pomocí pomocných sloves (jejich přehled Kim 2002: kapitola 3).

Eva-nun nonmun-ul gjodžonghã-ss-ta. [22]

E.-nom. rigorózní práce-acc. opravit/opravovat-minulý-oznam.

'Eva opravila / opravovala rigorózní práci.'

Eva-nun nonmun-ul da gjodžonghã-ss-ta. [23]

E.-nom. rigorózní práce-acc. všechno opravit/opravovat-minulý-oznam.

'Eva opravila rigorózní práci.' (Eva dokončila opravu rigorózní práce.)

Eva-nun čingu-rul uihã jongug pcho-rul sa-du-oss-ta [24]

E.-nom. kamarád-acc. pro činohra lístek-acc. koupit-pomoc.sl.-
minulý-oznam.

'Eva koupila pro kamaráda lístek na činohru.' (zde se zdůrazňuje, že lístek je už zakoupen, připraven)

Eva-nun čingu-rul uihã jongug pcho-rul sa-ss-ta. [25]

E.-nom. kamarád-acc. pro činohra lístek-acc. koupit-minulý-oznam.

'Eva koupila pro kamaráda lístek na činohru.'

Pragmatika vidu v češtině a korejštině

Vid patří v češtině mezi obligatorní kategorie, tj. u sloves, která vid odlišují (slovesa obouvidá a bezvidá necháváme stranou), je sloveso vždy v perfektivu nebo imperfektivu. Nepříznakovým členem páru je přítom imperfektivum. Jako takové pak podle kontextu umožňuje perfektivní chápání situace. Například otázka

Četl jsi tu knihu?

[26]

může být chápána jak v perfektivním významu, tj. přečetl jsi tu knihu, znáš tu knihu, tak i ve významu, že knihu ještě nemusí mít přečtenou zcela.

V korejštině je, jak jsme již výše uvedli, vid kategorií neobligatorní. Slovesné tvary, které jsou vidově neurčité, mohou být chápány perfektivně nebo imperfektivně a v tomto případě je jejich vid specifikován adverbialně nebo pomocným slovesem. Výjimkou je přitom jen tvar se sufixem -oss oss-, který implikuje vedle suspendovanosti děje i jeho perfektivnost.

Jak upozorňuje Starý <Starý 1999>, lze si představit, že mluvčí jazyka mohou za stejných situací upřednostňovat vidově specifikovaný způsob vyjadřování nebo vidově nspecifikovaný způsob vyjadřování. V případě češtiny to znamená užívání perfekta, byl-li děj dokonán (viz příklad [25], případně příznakové užívání imperfekta, kdy je zdůrazněno, že děj nebyl dokonán (viz příklad [27]). Vidově nspecifikovaný způsob vyjádření v češtině představuje příklad [28].

Petr tu knihu přečetl.

[27]

Řekl jsem, že Petr tu knihu přečetl, ne(jen) četl.

[28]

Vidově specifikovaný způsob vyjadřování v korejštině znamená, že vid je jednoznačně signalizován, což implikuje, jak jsem již uvedla, užití příslušného adverbia, resp. pomocného slovesa. Otázkou je, zda se čeština a korejština v tomto směru liší: upřednostňuje čeština, resp. korejština vidově specifikovaný způsob vyjadřování, nebo ne?

Vyděme proto v této souvislosti ze situací, které jsou srovnatelné. V Koreji i v České republice se jedí moučná jídla a postup při jejich přípravě je podobný. Navíc se v obou zemích prodávají k přípravě příslušných jídel instantní polotovary. V obou případech mají tyto produkty návod k přípravě a příprava obou druhů produktů je vlastně stejná: prášek ze sáčku se smíchá s tekutinou (vodou nebo mlékem), z těsta se vytvoří požadované tvary, které se poté vaří ve vroucí vodě. Porovnejme z hlediska vyjadřování vidu korejský návod k přípravě knedlíků (český příklad) a návod k přípravě mléčného dušeného chleba (korejský příklad).

Návod k přípravě houskových knedlíků Vitana:

Obsah sáčku vsypte do mísy. Ve směsi udělejte důlek, do kterého shromáždíte houskové kostky. Ty pak přelijte asi 0.25 l studené vody a nechte 5 minut bobtnat. Poté vypracujte těsto, které nechte 5 minut odpočinout. Z těsta připravte na pomoučeném vále 2 knedlíky ve tvaru válečku o délce asi 15 cm. Knedlíky vložte do vroucí vody a vařte mírným varem 20 - 25 minut. Z tohoto množství připravíte asi 26 plátků knedlíků. Dobrou chuť.

Návod k přípravě bramborové kaše zapékané s brokolicí a sýrem Vitana:

Růžičky brokolice krátce povařte v osolené vodě. Připravíme bramborovou kaši, do které vmícháme 2 polévkové lžíce oleje. Olejem vymastíme zapékačskou misku. Na její dno dáme vrstvu kaše, pak opékanou brokolici, kterou posypeme 1/2 sýra. Překryjeme další vrstvou kaše. Vršek posypeme druhou polovinou sýra a dáme zapéct dozlatova.

Návody se liší modem - první je v imperativu, druhý v indikativu. Oba mody se v českých návodech užívají. Co mají však oba české návody společné, je to, že slovesné tvary jsou perfektivní. Výjimkou jsou jen v prvním návodu podtržené slovesné tvary. Ve většině z nich se přitom jedná o slovesné podoby užitě o situaci, která probíhá po určitou dobu a tato doba je navíc specifikována (nechte 5 minut, vařte mírným varem 20 - 25 minut).

Z hlediska účelu návodu by nebylo na závadu, kdyby byly užity imperfektivní tvary. Jak upozorňuje Starý 1999, mezi sledem sloves a sledem vykonávaných kroků je ikonický vztah, který již sám o sobě implikuje, že nejprve musíme dokončit jednu činnost a pak teprve postoupit k činnosti vyjádřené dalším slovesným tvarem - sled sloves tak signalizuje sled činností (nejprve sypeme prášek do mísy, pak vytváříme důlek, potom do důlku shromažďujeme kostky atd.). Lze si tak představit návod, který by užíval imperfektivních slovesných podob, ať již v imperativu nebo indikativu.

Obsah sáčku sypte do mísy. Ve směsi dělejte důlek, do kterého shromažďujete houskové kostky. Ty pak přelévejte asi 0.25 l studené vody a nechte 5 minut bobtnat. Poté vypracovávejte těsto, které nechte 5 minut odpočinout. Z těsta upravujte na pomoučněném vále 2 knedlíky ve tvaru válečku o délce asi 15 cm. Knedlíky vkládejte do vroucí vody a vařte mírným varem 20 - 25 minut. Z tohoto množství připravujte asi 26 plátků knedlíků. Dobrou chuť.

Růžičky brokolice krátce vaříme v osolené vodě. Připravujeme bramborovou kaši, do které vmícháváme 2 polévkové lžíce oleje. Olejem vymazáváme zapékací misku. Na její dno dáváme vrstvu kaše, pak okapanou brokolici, kterou posypáváme 1/2 sýra. Překrýváme další vrstvou kaše. Vršek sypeme druhou polovinou sýra a dáváme zapéct dozlatova.

Modifikované příklady jsou z hlediska vyjadřování vidu nespécifikované (viz výše). Je však zřejmé, že i podle takto upravených návodu můžeme dospět úspěšně k cíli. Oba návody ale působí, 'ozvláštňně', první z nich dokonce divně. Druhý je celkem přijatelný, protože si situaci můžeme představit jako právě prováděnou/probíhající (některé skutečné návody jako by takovou představu přijaly a množství užívaných perfektiv omezují). První tuto možnost nedává - imperativ v sobě totiž implikuje neaktuálnost děje, tj. to, že děj aktuálně před našima očima probíhá. Zejména tedy z druhého příkladu je patrné, že čeští mluvčí inklinují k tomu vytvářet jazykové projevy, které jsou vidově specifikované.

Jiná je však situace v korejštině. Vyjdeme opět z příkladu návodu na přípravu pokrmu, konkrétně mléčného dušeného chleba (Uju cinpang).

(Věty návodu jsou číslovány, opatřeny morfologickým významem, český překlad návodu je připojen níže):

1. Dalgal-un	pchul-o	uju-oa	honhabh-ä noh-ø-nun-ta.
Vejce-nom.	rozkvedlat-koncovka	mléko-s	smíchat-pomoc.sl.-ø-neminulý-oznam. s významem připravit něco dopředu

2. 1-ø	Soltchang-gua	sogum-ul	noh-ko	džal nog-dorog
1-do	cukr-a	súl-acc.	dát-koncovka	dobře rozpustit-aby džo-o noh-ø-nun-ta.
				zamíchat-pomoc.sl.-ø-neminulý-oznam.
3. Milgaru-oa	beikching pchauder-rul	če-e	nári-o	2-ui
mouka-s	prášek do pečiva-acc.	sít-do	prosit-a	2-konc.gen.
džarjo-e	nuh-ko	bandžugha-ø-n-hu	danggun,	oandu,
materiál- do	dát-koncovka	zadělát-ø-neminulý-poté co	mrkev	hrách
gonpchodo-rul	nuh-ko	honhabha-ø-n-ta.		
rozinky-acc.	dát-koncovka	smíchat-ø-neminulý-oznam.		

4. 3-ui	bandžug-ul	3cm kchgi-ro	dunggulge	bidžo	cimtchong-e
3-gen.	těsto-acc.	3cm velikost-v	kulatě	tvarovat	hmec na dušení-do ci-ø-n-ta.
					dušit/vařit-ø-neminulý-oznam.

Český překlad

1. Napřed rozkvedláme vejce a smícháme je s mlékem. 2. Do (takto připravené) hmoty 1 (př)dáme cukr a sůl a zamícháme, aby se to dobře rozpustilo. 3. Prosíme mouku, prášek do pečiva a dáme je do hmoty (připravené v kroku 2) a zaděláme. Potom (př)dáme mrkev, hrách, rozinky a všechno smícháme. 4. Těsto připravené v kroku 3 tvarujeme do koulí o velikosti 3 cm a dusíme/vaříme je.

Přečteme-li si korejský text a jeho český morfologický překlad, je patrné, že perfektivnost je v tomto návodu daleko méně explicitní než v návodech českých. Fakticky

jedinými signály perfektivnosti jsou lexikální významy pomocného slovesa '-ā noh-/o noh-²', které v sobě implikují význam připravit předem. V českých návodech se vlastně nevyskytují výrazy, které by explicitně vyjadřovaly posloupnost prováděných kroků. V korejském návodu, kde však takový výraz užít je, se jedná o adverbialní výraz '-hu' ve třetí větě s významem 'poté co'. Zatímco v češtině užití perfektivních slovesných podob je i signálem místa toho kterého kroku v posloupnosti činností - jedná se o činnost, která je dokončena dříve, než je prováděna činnost následující -, korejšтина tento prostředek neužívá. Její vyjadřování je (s jedinou výše uvedenou výjimkou) vidově nespecifikované. Navíc si lze uvedený návod představit bez pomocného slovesa -ā noh-/o noh-, jde přitom o podobu zcela běžnou. Rodilí mluvčí by si rozdílu patrně vůbec nevšimli, více užívané jsou ale návody s pomocnými slovesy:

1. *Dalgjal-un pchul-o uju-oa honhabha-ø-n-ta.*
 Vejce-nom. rozkvedlat-koncovka mléko-s smíchat-ø-neminulý-oznam.

2. *1-e Soltchang-gua sogum-ul nuh-ko džal nog-dorog*
 1-do cukr-a sůl-acc. dát-koncovka dobře rozpustit-aby
džo-ø-nun-ta.
 zamíchat-ø-neminulý-oznam.

3. *Milgaru-oa beikching pchauder-rul če-e nări-o 2-úi*
 mouka-s prášek do pečiva-acc. síť-do prosit-a 2-konc.gen.
džarjo-e nuh-ko bandžugha-ø-n-hu danggun, oandu,
 materiál-do dát-koncovka zadělat-ø- neminulý-poté co mrkev hrách
gonpchodo-rul nuh-ko honhabha-ø-n-ta.
 rozinky-acc. dát-koncovka smíchat-ø-neminulý-oznam.

² -ā noh-/o noh- jsou vázané atomorfy jednoho fonému. První z nich se užívá po vokálu, druhý po konsonantu.

4. *3-úi bandžug-ul 3cm kchgi-ro dunggulge bidžo*
 3-gen. těsto-acc. 3 cm velikost-v kulaté tvarovat
cimtchong-e ci-ø-n-ta.
 hrnec na dušení-do dusit/vařit-ø-neminulý-oznam.

Závěr, že čeština vykazuje pragmatickou tendenci k vidově specifikovanému vyjadřování a korejšтина naopak k vidově nespecifikovanému vyjadřování, není neočekávaný. Jak upozorňuje Starý 1999, nejedná se však o závěr triviální. Existují jazyky, v nichž určitá kategorie není kategorií obligatorní, nicméně její hodnoty zpravidla vyjadřovány bývají. Jako příklad by mohlo posloužit jmenné číslo v japonštině - nejedná se o kategorii obligatorní, nicméně japonští mluvčí se zpravidla vyjadřují z hlediska jmenného čísla specifikovaným způsobem, tj. z projevu bývá zřejmé, zda se jedná o jeden nebo více exemplářů bytostí, věcí atd. označených příslušným jménem <Starý 1999>.

Závěr

Rozdíly mezi korejštinou a češtinou jsou z hlediska vidu podstatné. Pokud bychom vycházeli z aspektuálních významů, o kterých se v popisech češtiny, resp. korejštiny mluví, pak se na první pohled nezdá být rozdíl tak veliký: v češtině lze mluvit o perfektivnosti vs. imperfektivnosti, inchoativech, kontinuativnosti, terminativech, iterativech a habitualních a punktuálních. V korejštině se pak mluví zpravidla o perfektivitě, habituálnosti, resp. iterativnosti, kontinuativnosti, inchoativitě, terminativnosti a punktualitě. Jednotlivé aspektuální významy jsou přitom v obou jazycích interpretovány podobně, a to s jedinou výjimkou, totiž rozdílem mezi iterativností a habituálností - zatímco rozdíl mezi iterativností a habituálností je modalitní povahy (habituálnost je vlastně iterativitou s 'přiměsí' modalití 'mít ve zvyku'), je rozdíl mezi iterativitou a habituálností interpretován v korejštině jako rozdíl mezi pravidelností, resp. nepravidelností opakování příslušného děje.

Tato shoda je však jen zdánlivá. Zakládá se spíše než na podobnosti struktury češtiny a korejštiny na faktu, že 'když o to jde', skoro vždy lze ten který významový odstín v tom kterém jazyce vyjádřit. Při bližším pohledu, tj. vezmeme-li v úvahu to, jak jsou příslušné aspektuální rozdíly vyjadřovány, míru jejich obligatornosti, případně pragmatické tendence daných jazyků vyjadřovat se z hlediska aspektu specifikovaně resp. nespecifikovaně,

rozevře se před námi zásadní rozdílnost obou jazyků. Tuto rozdílnost lze shrnout v následujících bodech:

- Zatímco čeština má schopnost vyjadřovat perfektivnost, imperfektivnost, inchoativnost, terminativnost, iterativnost a habituálnost morfologicky, v případě korejštiny je to jen perfektivnost, a to vždy společně se suspendovaností děje. A to i přesto, že morfologické vyjadřování iterativity je dost problematické; výše jsem upozornila na to, že vlastně jednoznačně je vyjadřována iterativnost jen v podobě habituálnosti (každé habituálníum je iterativem). Tzv. iterativa mívají v češtině interpretaci jen imperfektivní (nehabituální imperfektivní iterativa³ mohou být interpretována buď jako iterativa, nebo jen jako prostá imperfektiva). Z hlediska způsobu vyjadřování tak v češtině stojí proti sobě perfekta, imperfektiva, inchoativa, terminativa a habitualia (případně iterativa) a punktualia proti kontinuativům. V korejštině stojí v opozici perfekta vůči všem ostatním aspektuálním významům. V obou případech mohou být prvně jmenované aspektuální významy vyjadřovány morfologicky, druhé pak jen lexikálně. To pochopitelně nevylučuje, že by se na vyjadřování prvně jmenovaných aspektuálních významů nemohly podílet lexikální prostředky.
- Způsobem lexikálního vyjadřování aspektuálních významů se oba jazyky také liší. V případě češtiny jsou to zpravidla adverbia. V případě korejštiny k adverbium přibývají pomocná slovesa. Zvláštními slovesnými výrazy jsou v češtině vyjadřovány zejména významy inchoativnosti, kontinuativnosti a terminativnosti (tzv. fázová slovesa).
- Zatímco perfektivnost stojí v češtině v opozici vůči imperfektivnosti, v korejštině tomu tak není, perfektivnost stojí proti aspektuálně neztvárněným/neurčitým slovesným tvarům.
- Zatímco perfektivnost vs. imperfektivnost je v češtině obligatorní kategorií, je v korejštině perfektivnost kategorií fakultativní. S tím pochopitelně souvisí i to, že Korejci učící se česky mají s kategorií vidu problémy. Podobně jako když se čeští studenti snaží naučit vyjadřování členů v jazycích jako angličtina, němčina, francouzština atd.
- Zatímco čeština vykazuje pragmatickou tendenci k aspektuálně specifikovanému vyjadřování, korejština tuto tendenci nevykazuje.

³ Netýká se tedy sloves jako *vyházet* (vs. *vyhodit*), které je, stejně jako jeho neiterativní protiklad, perfektivní.

Literatura

Bybee, J. L., 1985, *Morphology*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.

Comrie, B., 1976, *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge: Cambridge University Press.

Givón, T., 1984, *Syntax: A functional - typological introduction*, John Benjamins publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Kim, Eun-hae, 2002, *Aspektuální vyjadřování v češtině a korejštině*, disertační práce, UK FF, Ústav lingvistiky a ugrofinistiky.

Kopečný, F., 1962, *Slovesný vid v češtině*, AV, Praha.

Starý, Z., 1999, *Poznámky ke kategorií vidu*, nepublikovaný rukopis.

K rozdílu a konkurenci mezi adjektivy na *-íci* a *-ici*

Josef Šimandl

Text tohoto příspěvku vznikl jako poster pro 4. sympozium *Čeština – univerzália a specifiká* (Brno 15.-17. 11. 2001). Jeho hlavní část je psána jako tabulka (o 3 částech) a komentář (k jejím polím, např. L2, ojedinele řádkům, např. D). Nepředpokládá se tedy souvislé čtení – spíš uvažování nad tvrzeními v tabulce v konfrontaci s komentářem.

Jev známý i neznámý

Koexistence dějových adjektiv na *-ici/oucí* a účelových na *-eci/ací/ící* přináší problémy, zejména tehdy, když se jeví jen jako problém správné kvantity (*-íci* x *-ici*). Dostupná moderní zpracování jsou nečetná – ŠMILAUER, V. (1971), STICH, A. (1986), VLKOVÁ, V. (1992), ŠLOSAR, D. (1995) – a nijak rozsáhlá (základní práce, *Tvoření slov* 3 od M. Dokulila a kol., tiskem nevyšla). Konkurence různých typů adjektiv je vůbec jev prozkoumaný málo. Snahy o obecnou návodnost (zvl. při stručné prezentaci v učebnicích a rádcích) vycházejí víc z úvah o jazykovém systému než z popisu stavu a potřeb vyjadřovací praxe. – Předkládám některá zjištění vzešlá z porovnávání SSJČ a ČNK, které není zatím ukončeno.

Frekvenční nerovnováha

a) types

	1 účelová	2 dějová
A počet lemmat v SSJČ	1154	157
B počet lemmat v syn2000	asi 1800	předpoklad přes 6000
C repertoár základových sloves	omezený	neomezený, i k nedoloženým

A2 • Nápadně nízký počet je dán tím, že naprostá většina dějových adjektiv se neuvádí (a tedy ovšem není popsána); srov. SSJČ, s. VII, § 6, odst. 2.

B1 • Odhad vychází z počtu slov na *-eci/ací/ící* identifikovaných při lemmatizaci korpusu jako adjektiva; ke spolehlivosti odhadu srov. rozbor k řádku D.

B2 • Tento odhad činím na základě ručně zpracovaných písmen A-R (3758 adjektiv). Údaj zjištěný korpusovým manažerem (seznam lemmat rozpoznávaných adjektiv na *-íci* nebo *-oucí*) je 4768. Desítky méně běžných nebo původcem lemmatizace nepředpokládaných adjektiv ovšem rozpoznány nejsou. Ani v detailech spolehlivost není: korpus syn2000 má 2 doklady dobře myslitelného adjektiva *exitující*, ale oba jsou překlep za *existující*. Chyby jsou typologicky různé (nejrozodivnější překlepy; roztržení slov při konverzi textů kvůli divisu nebo odchylně kódované diakritice; pravděpodobnostní, neprediktabilně neúspěšná distribuce lemmat a značek na základě slovníku nepočítajícího s potencialismy) a dohledávání je pracné. K míře celkové spolehlivosti však viz rozbor čísel k řádku D.

C1 • STICH píše, že se dějová adjektiva („v zásadě“) netvoří od sloves stavových, změny stavu, podmětových, s minulým kmenem na souhlásku, od sloves 2. třídy a navíc jsou tu omezení sémantická; zvláště silně prý omezení platí u sloves cizího původu. Omezení existují, přestože ke všem uvedeným lze i v SSJČ nalézt výjimky: *visací zámek*, *stojací lampa*, *bobtnací prostředky* (srov. R1); není-li **odtučnicí*, je *odtučňovací kúra* (desítky takových adjektiv); *pletací*, *pečící*, *tiskací* (neparadigmatizovatelné případy); *žací*; *paginovací*, *masírovací*; dnešní *faxovací*, *bootovací* (z přejatých sloves se tedy omezení týká většiny internacionálních grékolatinismů). Po důkladném ohledání materiálu bude možné omezení zpřesnit – ale jistě nebude jednoduché upřesnit „samozřejmost“, že účelová adjektiva se netvoří od takových sloves, u jakých je nepravděpodobné, že by vyjadřovala účel, k němuž by byl vyvinut nástroj apod. (*čadit*, *zurčet*, *tetelit se*, *vadit*, *vegetovat*, *fušovat*); početná tu bude skupina sloves vyjadřujících dojem a/nebo hodnocení.

• Jsou slovesa, kde by adjektivum bylo potřebné, ale pro svou nezvyklost budí rozpaky: (*bicí a jící stroj* (věžních hodin) – popis ekponátu v Klementinu, říjen 2001; taková situace nastává u dějových daleko vzácněji.

C2 • Ojedinele sloveso zaniklo (*smrtící*: u Jg ještě *smrtiti*, doložené Bernolákem). • Při překládání a adaptování se cizí výrazy napodobují bez ohledu na to, zda v češtině existuje příslušné sloveso: např. *facilitující atmosféra ve škole* (ASCS ovšem uvádí substantivum *facilitace*) nebo o Kunderově povídce *Symposion Ironie příběhu o paradoxech donchuanství v době sexuální revoluce insitující na proměnu Dona Juana v Leporela* (bez angl. slovesa *insist* nevyložitelné). • Dějová adjektiva se zcela běžně tvoří i ke stovkám grékolatinismů (*politizující*, *oponující*, *kvalifikující*...) – to je výrazná odlišnost proti C1.

b) tokens v syn2000

1 účelová 2 dějová

D počet slovoforem v syn2000 asi 90 000 asi 304 000

D • Ve velkých číslech je odhad poměrně spolehlivý. Například všech slovoforem obsahujících *-íci-* je 307 673, rozpoznáných adjektiv je 295 695; odpočteme-li však 66 chyb typu *úředníci* (připomínají západočeské plurály), 3130 zakončení *-íci* u početných substantiv na *-ík*, slova jako *růžolící*, *(-)tisící*, zakalkulujeme-li naopak podíl neidentifikovaných adjektiv (značka X@ pro nerozpoznané lemma je u slovoforem obsahujících *-íci-* celkem 2003x, přičemž se tu skrývají např. *depoetizující*, *denervující*, *čmoudící*), stejně bude výsledek kolem tří set tisíc.

Funkční nerovnováha

1 účelová 2 dějová

E pojmenování adj. + subst.	ano	ano
F textové syntagma adj. + subst.	řidčeji	ano
G rozvitý shodný přívlastek	ne	ano
H jmenný přísudek	jen	ano
	potenciálně	
I přístupnost prototypické transformaci	někdy selhává	princiipiálně vždy
J jednoznačnost	ne	ano
K pro svou funkci jediný prostředek	ne	ano
L přístupnost negaci	ojediněle	široce
M substantivizace	ne	ano
N schopnost vyjádřit relativní čas	ne	ano
O multiverbizační užití až gramatikalizace	ne	ano

P problematičnost tvoření	nezřídka	vzácně
Q schopnost zastoupit protějšek	ne	mnohdy ano
R stylový status	odb., někdy hov./lid.	prostředek psaných textů, ex definitione knižní

(Jistě lze srovnávat i v dalších dimenzích: vytváření kompozit, existence a obsazení valenčního rámce aj.)

E • Právě zde dochází k pochybením i k oprávněným pochybnostem; viz Q.

E1 • Případů směřujících k monokolokabilitě (*svěrací kazajka*) lze u účelových předpokládat více; porovnání t-score a mi-score, které vyčíslují frekvence kolokací, bude u jednotlivých adjektiv v syn2000 pracné. • O pevnosti některých pojmenování svědčí i univerbáty, někdy stylově nižší, ač ani dvouslovné vyjádření někdy není přijatelné: *stojáček*, *lítačky* (‘hov.’; je snad obvyklejší údajně neutrální pojmenování *kývavé dveře?*), *lítačka* (slang.; vojenská hlídka pohybující se po teritoriu posádky a dohlížející na chování vojenských osob; SSSJČ uvádí výraz *létací kontrola*, v jazykové praxi krajně raritní, vojákům směšný a deklasující mluvčího), *štípačky*, *dupačky*, *zavařovačka*; odedávna je však přijatelná *zavinovačka*, *šlehačka*, přes pozmeněný slovtvorný základ sem patří i *vařečka*, *měchačka*.

F1 • Např. když se teprve konstituuje pojem, který pak přejde do E1. Nepevnost je někdy signalizována uvozovkami nebo částici: *účelové a „přerozdělovací“ spojení s KSČM a lidovci; že by epidemie měla jakousi samoohraničující povahu*.

F2, G2 • Jako nominalizační prostředek představují tzv. dějová adjektiva základní způsob užívání v textech. Nejsou ojedinělé řetězce typu sloveso (*souvisí s*) – substantivum s „predikátorizátorem“ (*má souvislost s*) – „nominalizovaný predikátorizátor“ (*majíci souvislost s*); srov. O.

H1 • Myslitelné v interaktivních mluvených textech, např. *tato páka je řadicí; tyhle vidle nejsou rycí*. (Nedostatečný objem korpusů mluveného jazyka ponechává v rovině úvah, zda nejsou, popř. nakolik jsou častější/normálnější konstrukce *tohle je řadicí páka, tohle nejsou rycí vidle*, v nichž se termín nepodrobuje negaci.) Do psaných textů vstupuje zpravidla nedílná pojmenovací jednotka: srov. E1. • Svěrázný je ojedinělý případ užití o osobě (lehce

substandardní i pro své konotace) *on(a) je splachovací* 'netrpí z následků komunikačních proher'.

H2 • Hojně např. v hodnotících soudech (procesuálnost je oslabená) typu *situace je alarmující*.

I1 • Transformace v *určený/sloužící/vhodný k ...* není možná u řady hov./lid. užití s významem posunutým k dějovosti (chápané jako stálý, neaktuální příznak). SSJČ v takových případech vymezuje význam obecně vztahovým 'týkající se ...' apod. Širší možnosti otvírá ŠLOSAR pojetím „uzpůsobenost, schopnost sloužit k realizaci činnosti vyjádřené slovesným základem“: sem by se vešly případy *mrkací/běhací panna, splachovací záchod, tahací/foukací harmonika, svílkací párky* (hov./ob.), *padací most, lítací dveře, šroubovací uzávěr, skládací deštník, vdávací šaty*. Ale ani toto pojetí nevyloží *libací scénu, oddací list, zahňivací proces, doručovací okresek, budovací snahy*. • Výslovnost bývá mnohdy nezřetelná: *mrkací panně* by odpovídal *bručící*, nebo *bručící medvědek*? Eskalátor jsou *jezdící*, nebo *jezdící schody*?

I2 • Také u substantivizovaných adjektiv je možná transformace v *ten, který...* (*cestující – ti, kteří/kdo cestují*); pokud má substantivum nový, slovesu neodpovídající rámec, musely by se příslušné členy adaptovat na rámec slovesný: *cestující z vlaku InterCity ... mohou použít... -> ti, kteří (při)cestovali vlakem IC...*

J1 • Souvisí s E1 (nejednotné transformace odhalují vícery význam). Snad i proto řada adjektiv ustoupila: SSJČ má *zvidací* (*horlivost*) doloženou z poč. 20. stol., syn2000 toto adjektivum nemá. Případů, kdy zanikla reálie a/nebo pojmenovací způsob/východisko, popř. kdy se tvoření pocituje jako mylné/nenormální/neprůhledné (zvl. významově), lze čekat víc: srov. ze SSJČ *přiléhací spodky* (Neruda; přiléhavě), *smrkací šátek, stýskací nálada* (Tilšchová), *potakací slovece* (Trávníček; pojmenovací typ ovšem žije – viz R1), *lehací židle/prádlo, choděcí/chodící kožich/šaty; jízdecí kůň/posel* 'jezdecký/jízdní' (Klicpera, Klostermann); *bába babící* (pokud nejde o typ „telecí“, srov. M1). I v současném jazyku jsou případy, kdy adjektivum není obecně srozumitelné: v syn2000 je doložen *drbací lesík* – 'kde se scházejí klepny'? (proč by chodily do speciálního lesíka?); *myslivecká latina*? • Účelový význam je někdy vázán jen na (primární?) spojení s některými substantivy a při přenosu k jiným substantivům se vytrácí (*sedací vana x sedací nerv; podací lístek x podací stvrzenka*), někdy je pevněji vázán jen na jeden z významů takového spojení, zatímco v jiném spojení je jeho přítomnost diskutabilní (*šlapací kolo*: starší význam 'mechanismus k pohánění nášlapem' x novější a příležitostný význam 'jízdní kolo').

K1 • Vyjadřování účelu jinými formanty dokládá STICH (vybírám): *pracovní, bitevní, učební; děkovný, stělný, léčebný; výkladový; přejetá na -čnÍ a -ivní*. Těmito adjektivy se někdy nahrazují stará účelová: místo *vdávacích šatů* se používají *svatební šaty*. V obecněčeském i v hovorovém vyjadřování adjektivům vážně konkurují předložková vyjádření: *lepící páska – páska na lepení* (čeho). • U osob se nevyjadřuje účel ani vybavenost k něčemu (jakkoli význam tyto komponenty má: srov. ŠMILAUER, § 61-1); pojmenovává se (relativně) trvalý příznak nebo prováděná činnost a ty se pochopitelně vyjadřují pomocí formantu *-ící*: *řídící (učitel), velící důstojník, cestující (veřejnost), netančící, neslyšící...*; výjimku viz H1.

L1 • Negaci je v syn2000 pouhých 18. Z toho jsou 2 chyby (*dokud není odhaleno netěsnící místo; netavící se elektroda*), jednou jde o esejistický jazykový experiment (*svět poezie nesrovnatelné, nesrovnávací*), 1x jsou distanční uvozovky (*poslanci zvedli svoji ruku pro „nepromlčecí zákon“*); 4 identické výskyty *požárně dělicí a nedělicí funkce* jsou z téhož textu (Stavební listy 1997). Ve zbylých 10 se vyskytuje totéž adjektivum nejvýše 2x a případy lze vyložit jako příležitostný zápor vybudovaný na běžném kladu: *prodám nerozkládací soupravu; nezatahovací obojek; suchý záchod (nesplachovací); stálé opakování schvalovacích či neschvalovacích soudů*. • K obcházení negace srov. H1.

L2 • U některých adjektiv je negace doložena hojněji než pozitivní podoba: *nevyhovující* 829x, *vyhovující* 485x. *Vyhovující* totiž neznamená výraznou kvalitu, zato *nevyhovující* představuje jasnou vadu (ta je častějším tématem diskursu).

M1 • Vzácnou výjimku by představovalo toponymum *Strašecí*, kdyby se nevykládalo jako 'sídlo Strašatovo'.

M2 • Pracovní hypotéza je, že jakkoli některá mohla ustoupit (*pan řídící*), celkově se repertoár zpodstatněných proti SSJČ rozšířil: *nakupující, dojíždějící, manifestující, nebruslicí* (na ceníku zimního stadionu)... Lexikalizace se nemusí jevit nespomou: nemáme totiž jasná rozlišovací kritéria ani jasné hranice mezi čistě větnou funkcí A^s (srov. MČ 2, s. 18) a ustáleností v textu, v žánru, v komunikační sféře, v jazyku, mezi principiálně volným užitím adjektiva v platnosti substantiva a faktickou vázaností jen na jistý obrat, situaci ap. (*syťý hladovému nevěří; stojící se vrhli na sedící*).

N1 • Srov. STICH: „ani slabý náznak“ (s. 336). Souhlasím; sám účel má sice charakter následnosti, ale u účelových adjektiv by mohlo jít nanejvýš o následnost gnómičnou, virtuální, neaktuální.

N2 • Kolem hranice přijatelnosti se pohybují překvapivě početná vyjádření typu *dosud v nás žije dojem z koncertu ?konajícího se především* (zapomíná se na *konaného*), kde se procesuální význam střetává se zjevnou ukončeností plynoucí z adverbialie.

O2 • K nominalizační funkci srov. F2. Relaçní a nespecifikované popisná vyjádření (tvořená slovy s širokým, obvykle přeneseným významem) jako *sloužící k, směřující k/proti, jsoucí v rozporu s, mající vztah k, mající něco* jsou na přechodu k sekundárním předložkám.

P1 • Ke slovesům s minulým kmenem na souhlásku a ke slovesům 2. třídy srov. C1.

P2 • Dublety a pluripty nevyplývají z fantantu, nýbrž a) z existence paronymních až synonymních sloves (*probleskávající/probleskující, chrupající/chroupající/chřupající /křupající*), b) z nejasností stran přítomného kmene (*nenávidějící/nenávidící, hřmící/hřmějící*). Ve všech příručkách se dočteme, že dějová adjektiva se tvoří na bázi přítomného přechodníku (i ŠLOSAR: „... se tvoří paradigmaticky, tj. zcela pravidelně, adjektivizací ženského tvaru přechodníku nedokonavých sloves“). Jenže tato pomůcka je nejistá. Adjektivum vytvářejí mluvčí/pisatelé z kmene tušeného podle nejběžnějších přítomných tvarů finitních (indikativ, snad i imperativ), aniž aktivně, s jistotou, bezchybně ovládají přechodník. Dnešní trendy ovlivnilo kodifikační zrovnoprávnění *sázejí/sází* (do tvorby přechodníku nepromítnuté, vliv na imperativ se nepředpokládá) a hlavně jeden ze zdrojů tohoto zrovnoprávnění, totiž hyperkorektnost předpokládající, že tvary s *-ej-* jsou substandardní. Pravopisná kontrola editoru Word podporuje v řadě případů tvary bez *-ej-* (nemluvě o tom, že nezná, a tedy jako chybné vyznačuje *žací, denervující* aj.).

Q1 • Leda „nenormálně“; srov. I1 *mrkací panna, splachovací záchod, padací most, lítací dveře, budovací snahy, J1 choděcí kožich, jízdecí posel*.

Q2 • U osob srov. K1. S tím souvisí pojmenování celků tvořených někdy i osobami, např. *řídící systémy*, které navíc nejenže 'mají řídit', ale také 'nepřetržitě řídit', takže je namístě uznávat obojí možné pojetí. Reklama bude raději nabízet *bělící prášek*, který opravdu bělí, než *prášek bělicí*, jen vyrobený k účelu bělit a podle toho pojmenovaný; srov. *tisíci/tišíc /uklidňovací/uklidňující prostředky* apod. Angličtina tu mívá tzv. premodifikace (formálně nezměněným výrazem v pozici před, ať už se píše odděleně, s divisem nebo spojitě), němčina sémanticky neurčitě kompozitum: při *control systems* neexistuje problém *řídících/řídících systémů* a při *Rolltreppe* problém *jezdících/jezdících schodů*. (Bylo by zajímavé porovnávat korpusy, nejlépe paralelní.) Má-li překladatel sklon překládat analogická vyjádření týmiž prostředky, volí spíše *-ící*. • V případě *protiupívajících vlastností*

teflonu je možná stejně nesnadné najít pro adjektivum ospravedlnění jako poradit vhodnější jednoslovné vyjádření této technologické kvality.

R1 • Srov. příklady v J1. Mnohé *-ící* místo *-ící* může být zvoleno na základě dojmu, že adjektiva na *-eci/ací/ící* jsou někdy „divná“ (lidová, domácká, zastaralá), naproti tomu že *-ící* je bezproblémový prostředek vlastní psanému spisovnému jazyku. Svěbytný svět tvoří terminologické systémy (konstituované zpravidla v 19. století), kde jsou *-eci/ací/ící (ná)stroje/prostředky* daleko zastoupenější než typ *pulzující vakuola*. Typ s účelovým adjektivem *dosud žije: nýtovací/značkovací kleště*. Pozoruhodným rezervoárem je mluvnická terminologie s výrazy jinde těžko použitelnými a porušujícími sémantická omezení (*trvací, přechylovací, zvolací, přací*) i s výrazy neopřehlednými o užívané sloveso (*souřadící*).

R2 • Korpus pmk obsahuje přes 250 (to samo o sobě není mnoho) slovoform obsahujících *-ící-*, ale v tom jsou substantiva (*cestující, věřící, vyučující*), relativně pevná spojení (*rozhodující chvíle, ustupující armáda, dospívající mládež, vodstrašující trest*) až klisé (*měníci se život*), zástupky adjektiv na *-ící* (*chladící bedýnka*), evaluativa s oslabenou vazbou ke slovesu (*dostačující, nevyhovující, vynikající, zarážející, ponižující, ubíjející*) i primárně psané výrazy použité jako nedílná součást intelektuálního žargonu (*takový gotizující prvky; takový dočasný výstřelky, odpovídající určitému věku naší mládeže*). Samozřejmě, takto by se měly třídit i doklady z tištěných textů v syn2000. Zajímavé výsledky jistě přinese porovnání pmk s jiným korpusem mluvených textů, který by obsahoval méně řečnických monologů a více interaktivních dialogů: předpokládám ještě nižší podíl adjektiv na *-ící/oucí*, u adjektiv na *-eci/ací/ící* podíl zhruba týž.

Závěr

Adjektiva na *-ící/oucí* jsou méně komplikovaná, centrálnější prostředek s pevnějším místem v jazykovém systému. Adjektiva na *-eci/ací/ící* směřují k periférii, mají rozostřený význam a status ohroženého jazykového prostředku, přičemž adjektiva na *-ící/oucí* nejsou zdaleka jejich jediný konkurent ani kauzátor jejich marginalizace. Matení (*-ící* místo *-ící*) tím nemíním obhajovat en bloc; v některých případech (srov. Q2) je však namístě tolerance a respekt k vyjadřovacím potřebám.

Literatura

STICH, A. (1986): Odvozování přídavných jmen ze sloves. In: *Mluvnice češtiny 1*. Praha, Academia, s. 321-322 a 336-339.

ŠLOSAR, D. (1995): Slovtvorba. In: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha, NLN, § 245 a 250.

ŠMILAUER, V. (1971): *Novočešské tvoření slov*. Praha, SPN, § 61-1 a 63-1.

VLKOVÁ, V. (1992): *Ke konkurenci některých typů přídavných jmen*. In: *Praktické kapitoly z českého jazyka*. Praha, ÚJČ ČSAV, s. 65-66.

Nevysvětlují běžné zkratky Jg, SSSJČ, MČ 2. Pokud jde o ČNK, syn2000, pmk, odkazují na webové stránky ucnk.ff.cuni.cz.

Z jazykovědných pracovišť

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky za rok 2001

Přednášková činnost

Jazykovědné sdružení ČR v roce 2001 pokračovalo v organizaci četných přednášek a diskusí, věnovaných bohemistice, slavistice i obecné lingvistice, ale také jazykové a komunikační problematice aktuální v jednotlivých regionech. Přednášky se konaly v pražském centru a v devíti mimopražských pobočkách (srov. přehled přednáškové činnosti v Praze i jiných městech). Přednášeli lingvisté z pracovišť vysokoškolských i akademických, hosté ze spřízněných oborů i četní hosté ze zahraničních univerzit. Zvláštní pozornost byla věnována oslavě životních výročí nejvýznamnějších českých lingvistů a vzpomínkovým večerům kuctění památky zesnulých osobností české jazykovědy. Některé z přednášek se konaly v součinnosti s Pražským lingvistickým kroužkem.

Jazykovědné sdružení trvale podporuje vědecké aktivity mladých lingvistů. V květnu 2001 uspořádalo spolu s Katedrou bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci setkání mladých jazykovědců (s názvem „Jazyk jako fenomén na přelomu tisíciletí“), kterého se zúčastnili studenti, doktorandi i začínající vědeckí pracovníci a pedagogové z vysokoškolských i akademických pracovišť v Čechách a na Moravě, a rovněž několik zahraničních hostů (především ze Slovenské republiky). Na této konferenci bylo předneseno více než padesát referátů na nejrůznější bohemistická i obecně lingvistická témata (zájem o tyto konference u mladých pracovníků oboru rok od roku vzrůstá). Ve spolupráci s olomouckými pořadateli zajistilo Jazykovědné sdružení publikaci příspěvků, kterým věnovalo dvě čísla Jazykovědných aktualit. Příští konference se bude konat na jaře roku 2002 opět v Olomouci; ukazuje se, že tato možnost vzájemného poznávání osobního i pracovního je pro mladé kolegy velmi užitečná. Za organizaci konference v roce 2001 děkuje Jazykovědné sdružení PhDr. Boženě Bednařikové, PhD., Mgr. J. Svobodové, Mgr. P. Strouhalovi a dalším členům olomouckého týmu.

Další aktivity

Jazykovědné sdružení pokračovalo ve spolupráci s MŠMT ČR a soustavně se věnovalo problematice výuky češtiny jako mateřského jazyka na českých školách. Členové JS se i nadále podíleli na recenzním řízení učebnic českého jazyka, které se ucházejí o udělení Doložky MŠMT ČR (zařazení do oficiálního seznamu učebnic pro základní a střední školy), resp. o prodloužení její platnosti, a usilovali o zvýšení úrovně těchto učebnic. Kládli důraz na úroveň obsahovou (na vhodnou transformaci nejnovějších lingvistických vědeckých poznatků do výuky), na úroveň didaktickou, na jazykovou kulturu učebnic a v neposlední řadě sledovali užívání terminologie v učebnicích pro ZŠ i SŠ. K tomuto účelu byla v listopadu 2001 ve spolupráci JS ČR a Katedry českého jazyka Pedagogické fakulty UK uspořádána konference s názvem „Školská jazykovědná terminologie“, z níž bude v roce 2002 za účasti Jazykovědného sdružení vydán sborník. Po dohodě s MŠMT a Výzkumným ústavem pedagogickým se JS podílelo na organizaci ankety mezi učiteli, která přinesla některé poznatky o tom, jaké učebnice češtiny se na školách používají a jaké s nimi učitelé mají zkušenosti. O výsledcích ankety informovala na konferenci PhDr. T. Holasová, CSc., z VÚP. Hlavní výbor JS děkuje za přípravu konference kolegyním z Pedagogické fakulty, především doc. dr. Svatavě Machové, CSc., a PhDr. Evě Hájkové, CSc. Školská komise při HV JS bude terminologické aktivity dále podporovat: připravuje založení komisi pro terminologii jednotlivých lingvistických disciplín a bude koordinovat jejich činnost.

V únoru 2001 uspořádalo JS ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český AV ČR seminář o výuce češtiny s názvem „Jak na skladbu češtiny ve škole? (Školní mluvnice a učebnice, gramatika vědecká a pedagogická)“, který uvedl vstupní přednáškou doc. dr. P. Novák, CSc., z FF UK.

Podle požadavků MŠMT se členové JS i v r. 2001 účastnili přípravy a posuzování nových Rámcových vzdělávacích programů.

JS podporuje zájem o výuku češtiny i u mladých jazykovědců; na jejich setkání v květnu r. 2001 v Olomouci zaznělo několik takto orientovaných příspěvků.

Publikační činnost

Také v roce 2001 JS vydávalo svůj interní zpravodaj Jazykovědné aktuality a rozesílalo jej všem svým členům. V roce 2001 vyšlo jedno dvojčíslo (v první polovině roku), které obsahovalo jako obvykle články, informace o aktivitách JS v centru i pobočkách, recenze nejnovějších lingvistických publikací domácích i zahraničních, kroniku věnovanou jubilem a

významným událostem z lingvistického života. Ve druhé polovině roku pak byla připravena dvě mimořádně rozsáhlá čísla věnovaná referátům ze setkání mladých jazykovědců.

V Praze dne 15. 1. 2002

Světla Čmejrková – Jana Hoffmannová

Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2001

Praha

1. Aleš Brandner: Jaké perspektivy má běloruština? (18. ledna 2001)
2. Pavel Novák: Jak na skladbu češtiny ve škole? (Školní mluvnice a učebnice, gramatika vědecká a pedagogická) (8. února 2001)
3. Miroslava Sládková: Shody a rozdíly ve francouzském a českém pojetí vidovosti (22. února 2001)
4. Peter Kosta (Univerzita v Postupimi): Problémy slovosledu, minimalismus a teorie optimality na příkladě slovanských jazyků se zvláštním zřetelem k češtině (8. března 2001)
5. Edda Weigandová (Univerzita v Münsteru): Beyond the Pattern Model (22. března 2001)
6. Vzpomínkový večer k nedožitým osmdesátým narozeninám prof. dr. Jana Fibase, DrSc. (5. dubna 2001)
7. Maryan Skab: Subgramatika apelace jako způsob popisu gramatického systému ukrajinštiny (19. dubna 2001)
8. Stanisław Gajda (Univerzita v Opole): Proměny stylového systému polštiny ve 20. století (se zaměřením stylisticko-komparativním) (3. května 2001)
9. Přemysl Hauser: Tvoření podstatných jmen předponou a koncovkou -í (Polabí, nábřeží) (17. května 2001)
10. Tilman Berger (Univerzita v Tübingen): Vztah češtiny a slovenštiny dnes (14. června 2001)
11. Josef Hladký: Nad paměťmi Viléma Mathesia (21. června 2001)
12. Vladimír Petkevič: Jazykové korpusy a jejich automatické jazykové (zejména morfologické) značkování (11. října 2001)
13. Hana Gladkova: Vliv symbolických funkcí spisovného/standardního jazyka na dynamiku jazykové situace (na materiálu slovanských jazyků) (18. října 2001)
14. Geoffrey Sampson (Univerzita v Sussexu): There is no Language Instinct (25. října 2001)
15. Pavel Jančák: Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny v jazykovězeměpisném pohledu (6. prosince 2001)

Brno

1. Marie Krčmová: Fenomén hantec (17. ledna 2001)
2. Josef Anderš: Česko-ukrajinské jazykové vztahy ve středověku (14. února 2001)
3. Karl Gutschmidt (Technische Universität Dresden): Slovoobrazovateľnyje novaci s preformemami s točki zrenija kognitivnoj lingvistiki (14. března 2001)
4. Přemysl Hauser: Neproduktivní slovtvorné prostředky a typy v češtině (18. dubna 2001)
5. Eva Hajičová: Aktuální členění věty a dynamika diskurzu (2. května 2001)
6. Svetlana Mengel (Universität Halle-Wittenberg): Schodstva i različija v sisteme imennogo sklonenija v vostočnooslavjanskich jazykach (příčiny i sledstvija) (13. června 2001)
7. Světlana Michajlovna Tolstaja (Institut slavjanovedenija RAN Moskva): Moskovskaja škola etnolingvistiki (26. září 2001)
8. Jiří Kraus: Jazyková politika a jazyková kultura (31. října 2001)
9. Karel Kučera: Vývoj entropie v češtině od konce 13. století do současnosti aneb řídí proslulá šipka času také vývoj jazyka? (21. listopadu 2001)
10. Klára Buzássyová (JÚLŠ SAV Bratislava): K pojmosloví verbální a neverbální komunikace (12. prosince 2001)

České Budějovice

1. Václav Hroch: Nové pohledy na fenomén jazyka autistů (17. ledna 2001)
2. Marie Janečková: Slovanské jazyky a nářečí českého jazyka ve vyučování (14. března 2001)
3. Franz Breid: Die vergleichende Auffassung der marianischen Barocktexte / Srovnávací pojetí mariánských barokních textů (11. dubna 2001)
4. Radoslav Jiřík: Některé jazykové úpravy edic regionálních obrozeneckých textů (k překladu Prokopa Šedivého - Ch. H. Spiess, Zazděná slečna a Krásná Olivie) (16. května 2001)
5. Ondřej Sládek: Genius loci jižních Čech (ke genezi jednoho sborníčku) (17. října 2001)
6. František Krejča: K reflexi vybraných reálií v lexikonu jihočeského regionu (27. listopadu 2001)
7. Zbyněk Holub: Problematika nářeční databáze na pozadí projektů jazykových korpusů (5. prosince 2001)

Hradec Králové

1. Ludmila Rejmánková: K otázce komunikativní kompetence (23 ledna 2001)
2. Jana Ruferová: Ekvivalenty konstrukcí s instrumentálem v ruštině a češtině (31. prosince 2001)
3. Ludmila Rejmánková: K otázce vztahu mezi typologií textů, jejich obsahem a gramatickou výstavbou (12. prosince 2001)

Olomouc

1. Eva Pallasová: Slovtvorný model slovanského substantiva v diachronním a synchronním pojetí (28. února 2001)
2. Peter Kosta (Universität Postupim): „Scrambling“ a slovosled v češtině (7. března 2001)
3. Oldřich Uličný: K současné vývojové dynamice spisovné češtiny (19. března 2001)
4. Zdeňka Vychodilová: České „to“ a jeho ekvivalenty v ruštině (21. března 2001)
5. Mirek Čejka: Neurčitost světa a jazyk (28. března 2001)
6. Marie Hádková: Cesty ke komunikační kompetenci (18. dubna 2001)
7. Přehledka vítězných prací v soutěži Student a věda 2001 (9. května 2001):

Petr Fuka: Posesivní rezultativní konstrukce v němčině

Ondřej Bláha: Futurum typu „půjdu, ponesu“ v češtině, slovenštině a horní lužické srbštině

Iva Černá, Tereza Křenková, Marcela Uhrová: Seznamovací inzerát jako textový typ

Radim Zámec: Morfologický status tzv. členu neutra „to“

8. Ludmila Veselovská: Poznámka o ničem (O průniku morfolgie a syntaxe) (31. října 2001)
9. Milada Hirschová (FF UP Olomouc): Small clauses v češtině – terminologická schválnost, nebo užitečný koncept? (12. prosince 2001)

Opava

1. Vladimír Šaur: Masaryk a slovanství (7. března 2001)

2. Pavla Valčáková: Názvy jídel, zvláště slezských (25. dubna 2001)
3. Jean A. Caravolas: Didaktika jazyků (2. května 2001)

Ostrava

1. Josef Anderš: Kategorie sémantiky jako základ srovnávacího studia slovanské věty (10. ledna 2001)
2. Marie Hádková: Čeština pro cizince (18. června 2001)
3. Jaroslav David: ... miesto pusté a diel lesem zarostlé... (24. října 2001)
4. Pavel Kosek: Barokní čeština a její percepcie v novodobé české jazykovědě (21. listopadu 2001)
5. Rudolf Šrámek: Jazykové procesy v Ostravě (5. prosince 2001)
6. Ivana Svobodová: Zkušenosti z jazykové poradny (6. prosince 2001)

Ústí nad Labem

1. Jarmila Panevová: Valence: gramatika a slovník (14. března 2001)
2. Iva Nebeská: Metafora v kognitivní lingvistice (2. května 2001)
3. Eugénia Bajziková: Ze slovenské lingvistiky textu (24. října 2001)
4. R. Tugujeva: Bohemistika v Petrohradě (14. listopadu 2001)

Severočeská lingvistika

Na 16. ledna 2002 byl do Ústí nad Labem svolán pracovní seminář *Historie, současnost a budoucnost severočeské lingvistiky*. Konal se při příležitosti významných životních jubileí lingvistů, kteří své pedagogické působení spojili s katedrou českého jazyka ústecké PF (dnes katedrou bohemistiky a slavistiky), zejména nedožitých stých narozenin doc. PhDr. Josefa Beneše, CSc., autora *Českých příjmení* (1962), *Slovníku českých příjmení* (1983) a *Německých příjmení u Čechů* (1998), a osmdesátin prof. PhDr. Jiřího Novotného, DrSc., autora více než 130 odborných prací zaměřených především na valenční syntax, z nichž snad nejznámější je *Valence dějových substantiv* (1980).

Všechny přednesené příspěvky měly užší či volnější vztah buď přímo ke katedře bohemistiky PF UJEP, nebo k severočeskému regionu.

První tematickou skupinu tvořily referáty „vzpomínkové“. A Debická se ve své faktografické informaci zabývala především historií katedry a osobnostmi s ní spjatými. Upozornila především na oba jubilanty, dále pak na doc. Adolfa Kamiše, PhDr. Břetislava Koudelu, PhDr. Luďvíka Kubu a doc. Marii Rackovou a zaměřila se na jejich osobní přínos k rozvoji katedry, k navázání pracovních vztahů s renomovanými pražskými pracovišti a na jejich vliv na specializaci mladších kolegů.

V podobném duchu byl koncipován i příspěvek M. Čechové, obracel se však již k přítomnosti. V souladu se svými odbornými zájmy zdůraznila referentka zejména učebnicovou tvorbu pracovníků katedry a nejvýznamnější výsledky grantových úkolů posledních pěti let o multietnické komunikaci ve škole.

Historii severočeské onomastiky se zabývali dva referenti; L. Kuba se soustředil především na historii Onomastického semináře na PF Ústí nad Labem a na diplomové práce o chrématonymech, M. Knappová zdůraznila přínos severočeských vysokoškolských výzkumů k rozvoji české antroponomastiky.

Druhou skupinu tvořily příspěvky, v nichž bývali i současní členové katedry prezentovali výsledky své odborné činnosti.

I. Kolářová zdůraznila vazby své vlastní práce na textovělingvisticky orientované příspěvky M. Čechové, A. Debické a L. Zimové. Referát založený na excerpci z literárních textů se soustředil především na výskyt slova *to* v ustálených obrazech a frazeologizovaných strukturách.

Rovněž K. Kamiš ve svém příspěvku, který ústně nezazněl, akcentuje návaznosti svého syntaktického zkoumání na výsledky, jichž dosáhla severočeská lingvistika, zejména J. Novotný osobně. Dále se věnuje problematice slovesné valence a intence na 1. stupni základních škol.

K. Tahal se krátce zamyslel nad vztahem času gramatického a mimojazykového a M. Maroušková věcně shrnula zkušenosti s češtinou jako cizím jazykem v euroregionech Nisa a Labe (tj. ve Svobodném státě Sasko). Blok „domácích“ uzavřely příspěvky mladších členů katedry.

Témata „hostů“ se k severočeskému regionu vztahovala volněji.

M. Jelínek relativizoval příkré odsouzení puristy Jiřího Hallera jeho současníky a poukázal na rozpor mezi jeho činností praktickou a teoretickými tezemi uveřejněnými mimo jiné ve Výroční zprávě Českého státního reformního gymnázia v Ústí nad Labem.

P. Hauser se věnoval změnám pojetí jednočlenných vět ve vědecké a školské skladbě, vývoji terminologie a své vystoupení zakončil doporučením, užívat ve školské praxi členění na věty bezpodmítné a větné zástupky.

J. Hubáček ve *Zvláštních způsobech derivace v sociolektech* doporučuje vrátit se v typologii abreviace ke staršímu členění na zkracování, mechanické krácení a překrucování a dokládá na jazykovém materiálu živost tohoto okrajového způsobu tvoření slov v současných sociolektech.

Je třeba zdůraznit, že seminář si za předsednictví doc. Zimové zachoval pracovní charakter a že příspěvky, které zde zazněly, vyjdou v druhém čísle časopisu katedry bohemistiky PF UJEP *Usta ad Albin BOHEMICA*.

Zora Millerová

K problematice česko-slovenských a slovensko-českých jazykových vztahů

Olomoucká pobočka Jazykovědného sdružení České republiky uvedla 20. března 2002 přednášku *PhDr. Květoslavy Musilové, Dr.*, odborné asistentky z Katedry českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty UP Olomouc, na téma **Retrospektivní a perspektivní pohled na komunikaci Čechů a Slováků**.

Musilová prezentovala výzkumy česko-slovenských a slovensko-českých jazykových vztahů, zaměřené zejména na problematiku pasivního bilingvismu. Výzkumy probíhají od roku 1997 jako grantové projekty, např. v rámci Sorosovy grantové nadace (RSS 118/1998), programů MŠMT ČR a jiných institucí. K. Musilová dlouhodobě spolupracuje se slovenskými kolegyňmi z Katedry slovenského jazyka a literatury Prešovské univerzity (doc. PhDr. Daniela Slančová, CSc., doc. PhDr. Miloslava Sokolová, CSc.), s kolegyňmi z Univerzity Hradec Králové (Dr. Dršatová, Dr. Louženská) a dále např. s doc. PhDr. Miladou Hirschovou, CSc., členkou Katedry bohemistiky FF UP Olomouc. Do výzkumů se jí podařilo zapojit také několik diplomantů na PdF UP, a to jak z řad prezenčního, tak distančního studia, kteří se zaměřovali především na realizaci výzkumů na základních školách.

Výzkumy potvrzují hypotézu, že znalost slovenštiny v Čechách a češtiny na Slovensku klesá zejména u mladší generace, což souvisí především s rozpadem Československa v r. 1993. Autoři výzkumu přitom prováděli sondy ve všech věkových skupinách, a mohli tak srovnávat kompetenci ve vztahu k druhému jazyku u jednotlivých generací.

Diskusní příspěvky, které zazněly po přednášce, se týkaly např. historických paralel „vzájemného vzdalování“ češtiny a slovenštiny, dále byly připomenuty negativní reakce slovenských filmových tvůrců na český dabing dvoudílného filmu *Krajinka* (ČT uvedla český dabing jako podmínku odvysílání) a hovořilo se také o současné nízké sledovanosti českých filmů uváděných ve slovenské televizi JOJ (jsou vysílány s českými titulky, což údajně slovenské televizní diváky odrazuje).

Zkoumání česko-slovenských a slovensko-českých jazykových vztahů se tedy stává pro současnou slavistiku aktuálním tématem. Musilová o problematice pasivního bilingvismu referovala také na konferenci „Mesto a jeho jazyk“ v Bratislavě v roce 1998, kde přednesla

příspěvek s názvem *Česko-slovenský pasivní bilingvismus*. Článek nazvaný *Rozvíjení percepční kompetence žáků ve vztahu k blízkému slovenskému jazyku – ke slovenštině* publikovala také v Jazykovědných aktualitách (zvláštní číslo ročníku XXXVI – 1999, s. 94 – 96). Z dalších autorů, kteří se problematice česko-slovenských a slovensko-českých jazykových vztahů v současné době věnují, uvedeme např. M. Nábělkovou (slovenská lingvistka, která vyučuje slovenštinu na FF UK v Praze), dále A. Rangelovou, J. Klinkcovou, resp. J. Hoffmannovou, O. Müllerovou, J. Zemana.

Česko-slovenské a slovensko-české vztahy jsou přirozeně také významným politickým tématem. Právě při jedné z posledních pracovních schůzek mezi premiéry Milošem Zemanem a Mikulášem Dzurindou bylo tématem rozhovorů mj. i zařazování slovenských textů do českých čítanek, dále vysílání slovenských pořadů v české televizi (pamětníci jistě vzpomínají na pondělní vysílání slovenských inscenací v České televizi před r. 1989) atd. Důležitá je skutečnost, že hlavně pro příslušníky mladé generace znamená slovenština už cizí jazyk, což např. generace dnešních čtyřicátníků, resp. šedesátníků tak výrazně nepocítovala. Současnou českou jazykovou situaci ovlivňuje ve vztahu ke slovenštině například skutečnost, zda mají čeští televizní diváci možnost sledovat vysílání slovenské televize. Signál ST 1 a ST 2 je běžně přístupný na Moravě, v Čechách už nikoliv.

Je nesporné, že znalost druhého jazyka po rozpadu společné republiky klesá. Pro současnou jazykovou i společenskou situaci je příznačná snaha nacházet oblasti, v nichž by se česká a slovenská kultura mohly společně realizovat – například už tradiční vystupování slovenských divadelních souborů v Praze, koncerty českých hudebních skupin na Slovensku a slovenských v Čechách.

Miloš Mičoch

Teun A. van Dijk (ed.): Discourse as Structure and Process.

Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Volume 1.

Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 1997. 356 s.

Pojem diskurz je v současné době jedním z nejužívanějších termínů akademického provozu. Míra nevyhraněnosti a nejasnosti jeho významu je také přímo úměrná jeho frekvencí. První díl dvoudílného sborníku *Discourse as Structure and Process* zahrnující příspěvky předních badatelů představuje pokus poskytnout studentům nižších ročníků humanitních oborů instruktivní, přehledný, terminologickým aparátem nepřetížený, přitažlivou a stravitelnou formou psaný přehled umožňující získání základní orientace v této oblasti. Funkce sborníku je primárně propedeutická, extenzivně mapující spíše než intenzivně problematizující. Svým konceptem se snaží představit, a zároveň i ustavit nový transdisciplinární přístup k diskurzu.

Vzhledem k nejasnosti významů pojmu diskurz musí být nezbytně prvním krokem práce jakési „vyčištění terénu“ a nastínění základních poloh, v nichž se termín pohybuje. Tento úkol plní první kapitola, jejímž autorem je jeden ze zakladatelů této disciplíny a editor sborníku, Teun A. van Dijk. Čeština jakožto slovanský jazyk má tu výhodu, že slovo diskurz je v ní předem pocíťováno jako cizorodý prvek, a dobře tedy podléhá terminologizaci. Ve všech jazycích románských nebo nesoucích stopy románského vlivu však latinský původ tohoto výrazu splývá s běžnou slovní zásobou a lingvista tak musí nejprve eliminovat jeho běžný, neterminologický význam. Van Dijk k tomu říká „Zde [v běžném užití] výraz diskurz obvykle znamená formu užívání jazyka, veřejné projevy či obecněji mluvený jazyk nebo způsoby mluvení, například jako v případě, kdy mluvíme o diskurzu bývalého prezidenta Ronalda Reagana“, dále pokračuje „S jiným, čím dál více populárním, ale zatím stále neterminologickým užitím tohoto výrazu, se můžeme setkat v médiích nebo na poli sociálních věd, například když se mluví o diskurzu neoliberalismu. V tomto případě „diskurz“ neoznačuje pouze užívání jazyka u neoliberalních myslitelů a politiků, ale také jimi propagované myšlenky nebo filosofie. Studium neoliberalistického diskurzu vskutku nemusí užívání jazyka věnovat dohromady žádnou pozornost.“ (s. 1) Tato poznámka je symptomatická, neboť krom odsouvání skutečně běžných neterminologických

významů se vymezuje i proti dalším přístupům k diskurzu reprezentovaným např. feministickou kritikou či post-koloniálními studii, které vycházejí spíše než z pozic lingvistických z pozic filozofických, zejména z prací francouzského filozofa Michela Foucaulta a jeho konceptu diskurzu, jak je obsažen především v práci *Archeologie vědění*. Reflexe a vstřebání tohoto konceptu se odehrálo i na poli lingvistiky a vedlo k ustavení směru zvaného kritická analýza diskurzu, jejímž čelným představitelem je Norman Fairclough.

Tato část sborníku se však soustředí na pojetí diskurzu, které je úžeji jazykové. Český čtenář, který má v povědomí právě spíše foucaultovskou podobu terminu diskurz, záhy zjistí, že většina příspěvků sborníku pojednává o jevu, jehož zkoumání má v české jazykovědě dlouhou tradici, jenž se v ní však neoznačuje termínem diskurz, nýbrž zpravidla pojmem komunikát či promluva. Pro českého čtenáře, který je na funkční a komunikační přístup zvyklý jako na něco běžného, proto nebude většina příspěvků představovat nic zásadně nového, spíše jej budou vybízet k tomu, aby je s těmito koncepty kriticky konfrontoval. Robert de Beaugrande v druhé kapitole podávající historický, avšak zároveň polemický přehled vývoje lingvistiky od lingvistiky langueově, systémově orientované k jím obhajované parolevě, komunikačně, pragmaticky a empiricky zaměřené jazykovědě též tradici Pražské školy připomíná. Jedním ze zjištění jistě bude, že česká lingvistika (zejména teorie aktuálního členění, stylistika a textová syntax) již mnohé problémy, které se zde skrývají pod širokým a víceznačným pojmem diskurz, promýšlela. V této souvislosti můžeme poznamenat, že by snad bylo výhodné využít výše zmiňované, v češtině pocíťované příznakovosti výrazu diskurz a rezervovat jej pro specifické foucaultovské pojetí, zatímco pro lingvistické pojetí používat nějaký z termínů v české tradici již zavedených (komunikát, promluva), a to i s jejich již přesně definovanými extenzemi.

Pokud je však výchozím bodem pojem diskurz, ani po odsunutí jiného paradigmatu zdaleka nezískáme pro lingvistiku jednoznačný pojem, nýbrž pojem, který se stále rozprostírá do velké plochy, na níž se pohybují nejrůznější lingvistické subdisciplíny. Van Dijk v první kapitole provádí postupné vydělování a liší mezi významem, který v hrůbáčkovském pojetí postihuje dichotomie promluva (jednotka abstraktní povahy) a promluvení (konkrétní individuální realizace), a mluví o rozdílu mezi type a token, ale nikoliv v terminologickém smyslu dichotomie langue a parole, neboť diskurz je v daném pojetí celé záležitosti parolevou. Také název sborníku *Discourse as Structure and Process* odkazuje spíše k různým aspektům, v nichž je diskurz nahlížen: ve své strukturní poloze je zkoumán v rámci syntaxe, typologie textů atd., ve své procesuální poloze pak v rámci teorie mluvních aktů, konverzační analýzy atd.

Český čtenář zde v propedeuticky pojednané podobě nalezne náčrt témat, jež důvěrně zná z české tradice, vzhledem k přehledovému charakteru sborníku se však vedle sebe v jedné kapitole ocitají problémy sice spadající do jedné lingvistické subdisciplíny, ale svou povahou odlišné a řešené odlišnými přístupy, např. v kapitole *Discourse and Grammar* pojednávající o otázkách syntaxe je probírána problematika aktuálního větného členění, valence i modality a vyjadřování komunikačních postojů, jinde je jeden problém rozdělen do dvou přístupů a dvou kapitol, např. problém funkčních stylů se objevuje v kapitole *Discourse styles a Genres and registres of discourse*. (Ve sborníku jsou z českých autorů však jmenováni toliko představitelé teorie aktuálního větného členění, Mathesius, Firbas, Daneš, oproti tomu česká stylistika nijak zastoupena není.) Jsou ovšem představeny i přístupy, jež se v české tradici neobjevují, například přístupy kognitivní.

Celková koncepce sborníku (potažmo celého projektu tzv. studií diskurzu) má ve svém širokém spektru metodologických přístupů nesporné přednosti, které ovšem z určitého úhlu pohledu lze považovat i za jisté vady. Je možné k ní mít v zásadě dvě kritické připomínky: za prvé obecně z hlediska paradigmatu zde prezentované disciplíny, za druhé z hlediska pedagogické funkce sborníku.

Ad 1. Je otázka, do jaké míry představuje koncept studií diskurzu opravdu vnitřně provázaný, koherentní interdisciplinární přístup s komplementárními a plynulými přechody perspektiv, a do jaké míry je spíše poněkud mechanickým subsumováním svým předmětem i metodologií odlišných přístupů pod jeden pojem, a to na základě spíše jen jeho vnější podoby. Pojem diskurz je využíván v krajně odlišných podobách krajně odlišnými přístupy. Např. textová syntax nesdílí například s pragmatikou striktně vzato ani předmět, ani metody své práce. [Na straně textové lingvistiky vidíme předmět konstituovaný v podstatě na základě tradiční dichotomie langue – parole posunuté do vyšší roviny (zde v podobě text – promluva), na straně pragmatiky vidíme zcela jiný přístup k jazyku jako takovému, nikoli jako k abstraktnímu konstruktovi kategorizovatelnému na jednotky hierarchických rovin (fonologie, morfolmatika, morfologie, lexikologie atd.), nýbrž přístup vřazující jazyk do celkové komunikační situace zahrnující situační kontext, mluvčího, adresáta atp.] V české tradici by zde prezentované přístupy zůstávaly spíše oddělené, přinejmenším už jen proto, že pro značně široký pojem diskurz existují diferencovanější termíny jako promluva, promluvení, komunikát, dialog atd. odkazující k odpovídajícím odlišným metodologickým přístupům.

Ad 2. Přestože se jedná o velmi kvalitní a fundovanou práci z pera předních odborníků, snaze po srozumitelnosti, všeobecné přístupnosti a atraktivnosti padá bohužel místy za oběť terminologická přesnost a důslednost. Nejsem si jist, do jaké míry by v českém prostředí sborník mohl plnit svou úlohu. Nevyplývá to z koncepce sborníku

samého, jako spíše z rozdílů tradic českého a západoevropského, resp. anglofonního školství. Českému studentu, který je od samého počátku svých studií veden spíše k specializaci než interdisciplinárnímu přístupu, by již po absolvování prvního ročníku studia byly kapitoly týkající se jeho oboru ve své propedeutičnosti (absence rozvinutějšího terminologického aparátu, popularizující přístup atd.) neúčinné, naopak kapitoly, jež by mu právě díky těmto kvalitám užitečné být mohly, se zpravidla v rámci studia nedostanou do zorného pole jeho zájmu. Není to kritika ani sborníku, ani domácí tradice školství, pouze konstatování, že pro české prostředí by byl vhodnější sborník psaný na odbornější úrovni, přičemž by bylo počítáno s tím, že by byl čten nutně výběrově.

Ale nejedná se zde zdaleka pouze o problém způsobů školení studentů, nýbrž o celkově jiné paradigma disciplíny. Je nutno si uvědomit, že obě dvě vznesené námítky jdou proti intenci celého projektu studií diskurzu, která proklamativně spočívá právě na co nejširší transdisciplinaritě. Nebezpečí, kterému tento ambiciózní projekt musí čelit, je dvojitý: jednak mu hrozí, že taková šíře přístupů nemůže mít společným jmenovatelem předmět jiný, než nutně jen velice vágně definovaný, jednak mu hrozí, že badatelé této postulované jedné disciplíny, která se fakticky skládá z disciplín značně odlišných, spolu nebudou nad takto pojatým společným předmětem schopni relevantně komunikovat. Zda je možné tato nebezpečí překonat, ukáže další práce, možná práce, jak naznačuje Teun van Dijk, až dalších lingvistických generací.

Jan Matonooha

J. Findra: Jazyk, řeč, člověk

Vydavatelství Q111. Bratislava 1998. 111 s.

Univerzitní prof. PhDr. Ján Findra, DrSc. působil jako pedagog na Pedagogickém institutu v Banské Bystrici a po založení Univerzity Mateja Bela v roce 1992 se stal jejím prvním rektorem. V roce 1992 byl zvolen poslancem Národnej rady SR a v roce 1993 byl jmenován vedoucím kanceláře prezidenta SR.

Ján Findra se ve své vědecké práci věnuje stylistice, poetice, teorii textu, teorii uměleckého přednesu a rétorice. Vydal několik knižních monografií, více než 250 vědeckých studií a odborných článků, je autorem středoškolských a vysokoškolských učebnic a mnoha populárně-naučných článků. Mezi nejvýznamnější publikace patří *Rozbor štýlu prózy* (1971), *Umení prednesu* (1974, 1978), *Slovník literárnovedných termínov* (1979, 1983) a *Stavba a prednes rečníckého prejavu* (1989).

Kniha *Jazyk, řeč, člověk* (1998), k níž napsal předmluvu prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., je výběrem esejů, které Findra publikoval v odborných periodikách, v kulturně společenských týdenících i v denním tisku coby popularizující články v letech 1995 – 1997. Těchto dvanáct esejů vznikalo jako reakce na diskuse o jazyce, na zneužívání výrazových prostředků, na maiou účtu k jazyku, i na diskuse kolem zákona o státním jazyce, který byl na Slovensku schválen v listopadu 1995. Ve svých esejích poukazuje na mylné názory, které má veřejnost o slovenštině, a připomíná její evropskou úroveň. Nevyhýbá se však kritice mluvených projevů a zdůrazňuje, že nepřiměřené vyjadřování není chybou jazyka, ale jeho nositelů. Apeluje tak na účtu k jazyku a na zdokonalování se ve vyjadřovacích dovednostech mluvčích.

Findra definuje jazyk jednak jako abstraktní ideální systém ve vědomí jednotlivce, jednak jako jeho materializovanou podobu – text, v němž se paradigmatu a normy uplatňují. A právě nedodržování norem Findru znepokojuje. Je si vědom toho, že se při vyjadřování uplatňují pragmatické faktory, nicméně striktní dodržování jazykové normy kodifikované v příručce by mělo být závazné pro oficiální projevy, a protože jazyková praxe tomu nenasvědčuje, věnuje se Findra tomuto problému ve svých esejích na mnoha místech. Opakovaně připomíná vnější determinanty textu. Ten lze charakterizovat z hlediska několika os: mluvený – psaný, soukromý – veřejný, oficiální – neoficiální, dialog – monolog, připravený – nepřipravený. A protože se v textech na základě výrazově-vyjadřovacího úzu odráží dobové společenské klima, pokládá Findra tento dnešní stav za nelichotivý. Nebere

v úvahu jen formální povahu textu, ale zamýšlí se i nad myšlenkovým obsahem. Považuje jazyk i schopnost komunikovat za dar od Boha, a proto jakékoli zneužití jazyka za účelem manipulování se skutečností vidí jako zradu etických zásad.

Výběrem lexikálních prostředků, který se odehrává na ose expresivita – nociónálnost, se zabývá esej *Jazyk v spoločnosti, človek v texte*. Oba dva póly této osy považuje Findra za rovnocenné, jen je třeba je funkčně využívat ve shodě s cílem a záměrem vyjádření. Jazyk považuje v první řadě za společenský fenomén, ale tvorba textu je výsostně individuální akt. Každý člověk tak ve svých textech prezentuje sám sebe. Pakliže je celý text stylově a žánrově homogenní a nenastává výrazová disharmonie, nelze mluvit o slohových chybách. O idiolektu, který se tvoří na průsečíku vnějších a vnitřních daností jednotlivce, se autor zmiňuje i v esej *Jazyk, text, človek*.

Velkou pozornost věnuje Findra jazykové kultuře, a to především v esej *Jazyk, jazyková kultura, vlastenectví, morálka*. Zdůrazňuje společenskou funkci jazyka. „Jazyk je takto podmienkou i predpokladom existencie národa, funkčnej kooperácie spolupatričnosti jeho členov a zároveň je to báza, základňa duchovných a kulturných kvalit tohoto národa jako celku i jeho jednotlivých príslušníkov.“ (s. 29). O slovenštině hovoří jako o moderním evropském jazyce, který je schopný plnit všechny své funkce. Odděluje od sebe představu schopnosti / neschopnosti jazyka a schopnosti / neschopnosti nositelů jazyka. V souvislosti s jazykovou kulturou uvádí pojmy norma a úzus. Napětí mezi nimi totiž odráží úroveň jazykové kultury. Tento esej je přímou reakcí na nespokojenost běžných uživatelů se současným stavem jazykových projevů. Kritika se dotýká zejména veřejných politických, kulturních projevů a projevů v masmédiích. Často se hovoří o neúčtě k slovenskému jazyku. Findra však zdůrazňuje, že situace není tak kritická, jak se na veřejnosti prezentuje. Na příkladech dokládá určité prohřešky vůči slovenskému jazyku, především z oblasti lexika, např. někdy zbytečné přejímání cizích slov a jejich chybnou adaptaci, a syntaxe. Vyjadřuje se i k politickým veřejným projevům. Poukazuje na obsahovou stránku, ve které se mísí polopравdy a lži s pravdivými údaji, ve kterých vítězí vulgarizace nad silou argumentu a výpovědi bývají často sémanticky prázdné. Problém tedy nelze spatřovat v systému jazyka, ale v jazykové kultuře, což je problém individuální morálky. Krizi komunikačního jazyka pak Findra nazývá krizí morálky, společnosti, postojů a vztahů k hodnotám.

V několika dalších esejích se autor věnuje konkrétním jevům v současné slovní zásobě slovenštiny. Ukazuje, jak se doba odráží v lexiku a jak se štěpi významy slov. I podle politické situace, kdy se k základnímu významu mohou přisuzovat různé konotace. Např. ke slovu *privatizace, privatizovat* se k původnímu významu z ekonomické oblasti

přidal negativní odstín (zprivatizovat svědomí). Dále se věnuje případu záměny slov *konsens* – *konsensus* v běžné komunikaci. Tyto módní výrazy mají svou etymologii, která ovšem není totožná, i když je mluvčí považují za dvě podoby téhož slova. Z etymologického hlediska se autor věnuje i slovu *populismus*.

K zákonu o státním jazyce proběhly na Slovensku četné diskuse a Findra se k této otázce ve svých eseích také vyjadřuje. Snaží se uvést na pravou míru mnohá nekompetentní tvrzení, že se slovenština začíná obnovovat teprve s přijetím zákona o státním jazyce. K zákonu má výhrady i z hlediska terminologického. Pojmy *národní jazyk*, *spisovný jazyk* a *státní jazyk* nejsou přesně definovány, a proto dochází k jejich záměně. Autor se domnívá, že některé body tohoto zákona ignorují diferencované potřeby jazykové praxe a že se často jedná o ortodoxní fetišizování povinnosti prezentovat spisovným jazykem národní povědomí. Ovšem pokud jde o veřejnou oficiální komunikaci, je třeba dodržovat bezchybný jazykový projev. Spíš než na zákony je třeba se zaměřit na školskou praxi, kde by se měl jazykový projev kultivovat a kde by se měla podporovat kreativita jazykového vědomí ve vztahu k národnímu jazyku. Findra se také vyjadřuje k § 10 zákona o státním jazyce, který stanovuje dohled nad nedodržováním povinností ze zákona vyplývajících. Tento paragraf vyvolal mezi odborníky i laickou veřejností mnoho diskusí. Je třeba být tak direktivní? Není lepší prevence v podobě školní výuky? A co vliv masmédií? Findra dochází k závěru, že ani zákonem není možno účtu k jazyku přikázat.

Stylistickým aspektům textů jsou věnovány poslední dva eseje. První z nich se jmenuje *Text v ohrožení: publicistika a (est)etika*. Zdůrazňuje, že text (jazyk) dokáže ovlivnit chování lidí a regulovat praktickou činnost. Velkou úlohu zde hrají masmédiá, především publicistické žánry. Ty Findra dělí na beletristické žánry (např. fejeton) a na analytické žánry se silným pragmatickým zacílením. Z hlediska tohoto dělení se jeví jako problémový žánr komentáře, kterému se autor podrobně věnuje. Především si všímá honby za senzací, která je provázána dezinformacemi, záměrným zkreslováním faktů a kompoziční kamufλάží, kdy tvůrci záměrně manipulují s hloubkovou organizací textu. Podle Findry se jedná o selhání novinářské cti a amorálnost.

Poslední esej této knihy se zabývá stylistickými aspekty internetových textů. Autor se snaží tyto texty charakterizovat z pohledu již zmiňovaných vnějších determinant. Z analýzy vyplývá, že texty jsou výrazově, jazykově a kompozičně rozkolísané, obsahují prvky dialogu (repliky) a vyznačují se spontánností, bereme-li v úvahu potenciální kontakt s komunikanty. Otázkou zůstává jejich oficiálnost, přičemž se prosazuje jejich neoficiálnost díky častému užívání hovorové familiárnosti. Neorganicky se kříží pojmový a intelektuální výrazový

prostředek s expresivním a emocionálním, velmi často záporně emocionálním. Nabízí se analogie se soukromým dopisem či telefonním hovorem. Ve velké míře se objevuje vzájemná neúcta a vulgarizace společenských vztahů.

Knihy Jána Findry částečně mapuje situaci slovenského jazyka v polovině 90. let. Věnuje se jazyku z hlediska jeho společenské funkce a především vztahu mezi jazykem a jeho nositeli. I když má autor na mysli především řeč a řečové vyjadřování, jak uvádí v titulu své knihy, ve všech eseích používá výhradně termín jazyk. Autor několikrát apeluje na lidské svědomí, morálku, slušnost, vlastenectví a úctu k jazyku. Kniha esejí je hodna zamyšlení.

Lenka Haasová

Komunikační a strukturní aspekty češtiny a jiných jazyků

OLBS 2, FF UK, Praha 1999

Edice „Opera linguae bohemicae studentium“ je vyhrazena pracím účastníků studentských workshopů FF UK v Praze „Žďárek“ (domácí název vychází z místa konání prvních seminářů, jichž bylo už deset). Workshopy jsou orientovány především na synchronní lingvistiku, ponechávají však prostor i referátům týkajícím se otázek historické mluvnice, textologie a dalších příbuzných oborů. Posuzovaný sborník však volbou témat jednotlivých příspěvků představuje jednoznačně zaměřený kompaktní celek. Odbornou bázi, z níž přispěvatelé vycházejí, tvoří teorie komunikačních funkcí v češtině (KF) autorů M. Grepla a J. Karlíka ve *Skladbě češtiny* (1998), inspiraci pro kritický přístup k této stati pak návrh O. Uličného k třídění a rozboru KF, vyslovený v článku „K problematice analýzy komunikačních funkcí výpovědi a textu (mluvních aktů) v češtině. Návod k testování“, jenž byl podkladem k cyklu přednášek o komunikační gramatice v ZS 1998/99 v Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK a který tvoří appendix tohoto sborníku (s. 143 nn.). Podle úhlu pohledu a podle přístupu k materiálu (zpracování problematiky KF v odborné literatuře, indikace jednotlivých KF, strukturní rysy češtiny) se příspěvky rozčleňují do tří oddílů.

Ve *Skladbě češtiny* autoři naznačují, že „dosavadní klasifikace [...] KF výpovědi nejsou akceptovatelné beze zbytku [...]. To však obecně [...] míněné klasifikace neznehodnocuje, nýbrž naopak provokuje odstínit je v daném jazyce“ (s. 467). Přispěvatelé sborníku se pohybují v podstatě doporučeným směrem, a to ve smyslu pokusů zpřesnit klasifikaci KF na základě srovnání s ostatní dostupnou literaturou (*Příruční mluvnice češtiny* 1996, *Mluvnice češtiny* 1986, *Skladba spisovné češtiny* 1986) i pomocí vlastních návrhů (L. Římalová, L. Suková), nebo ji aplikovat na širší základ (A. Kubišta - otázky „semikomunikace“ s počítačem), případně reagují kritikou dosavadního systému a snahou obhájit systém upravený (M. Náprstková, O. Stehliková). Podnětnými se ukázaly i nedostatky v pojetí konvence v komunikaci (K. Rathouská) a možnosti využití mezioborových přesahů (M. Nilsenová, I. Madjarova).

Základní problém výzkumu v oblasti KF vystihla Markéta Náprstková ve svém příspěvku „Prosbá“: „Vzhledem k tomu, že existuje nekonečně mnoho komunikačních situací a jednotlivé postoje mluvčího i adresáta se v konkrétních situacích mísí, je sestavení úplného, objektivního a nenapadnutelného hierarchizovaného seznamu komunikačních

funkcí mimořádně obtížné, ne-li nemožné.“ (s. 31) Náprstková vyslovuje požadavek přehlednosti a důslednosti popisu KF, přičemž připomíná fakt, že při jejich označování jsou slova přirozeného jazyka užívána ve funkci terminů a mají tedy přesný, objektivní význam. Její rozbor směřuje k obhájení prosby jako samostatné KF, jako „vedlejší produkt“ analýzy se vyčleňuje specifická KF žádosti. Je otázkou, zda mají snahy o zpřehlednění systému vést k jeho dalšímu rozrůznění, nicméně při mnohosti kritérií, na jejichž pozadí jsou KF definovány, jde o očekávaný, korektní postup.

Studie Olgy Stehlikové „Komunikační funkce na škále pohrdání - obdiv“ reaguje také na jistou nepřehlednost v oblasti těchto kritérií. Ukazuje, že interakčně relevantní podmínky komunikace, jak je stanovuje J. Austin (resp. Searle, resp. Grepl - Karlík), nemohou platit pro všechny KF, neboť jistá část z nich odráží nikoliv myšlenkové pochody, ale emotivní hnutí. Autorka relativizuje rovněž platnost zdvořilostních maxim (Grice - Leech) pro tu skupinu komunikačních situací, v níž je „záměrem mluvčího [...] jen vlastní vyjádření se, cílem je být slyšen a vyslovit se“ (s. 53). Podle psychického postoje mluvčího a podle pravděpodobných konsekvencí vymezuje Stehliková KF *pohrdání - obdivu* jako funkci jednoznačně indikovanou charakteristickou intonací a příslušnou explicitní performativní formulí (EPF) a zahrnuje ji pod KF souhlasu - nesouhlasu na odpovídající stupeň hierarchie. Svou uceleností a solidní argumentací tvoří příspěvek Stehlikové pomyslný vrchol sborníku.

Nespolehlivostí poznatků vyvozených z nedourčených kritérií se inspiroje také článek Kateřiny Rathouské „Několik poznámek ke zdvořilostním konvencím“. Autorka vychází z vlastní ankety, kterou u pestrého vzorku respondentů zjišťovala individuální vnímání zdvořilosti poděkování. Svá zjištění porovnává s Griceovou - Leechovou reflexí zdvořilosti, dospívá však pouze k obecnému závěru, že zdvořilost nebo nezdvořilost výpovědi nelze obvykle jednoznačně určit. Přínosem studie je explicitní artikulace rozhodujícího významu paralingválních prostředků při označování KF.

Většina dostupných prací zaměřených ke komunikační gramatice vychází z omezeného modelu komunikace (užívání jazyka u dospělých, zdravých, průměrně inteligentních lidí) a závěry, které z těchto výzkumů plynou, platí zpravidla výhradně v rámci tohoto modelu. Snaha vztáhnout takové závěry na jazyk v celé jeho šíři nebo na užítí, která jsou založena na nerespektování obvyklých pravidel, pak zpravidla ztroskotává, anebo přináší pomýlené výsledky. Ilustrací této myšlenky je studie Marie Nilsenové „Logika, přirozený jazyk a Griceovy maximy“, která se soustřeďuje na srovnání tří systémů uvedených v názvu. Nilsenová připomíná tezi P. Gricea, že „přirozený jazyk se řídí logickými zákony“ (srv. s. 107) a případné rozdíly lze objasnit čtyřmi obecnými maximami, a odpovídá na ni hledáním ploch, kde se logické zákony a přirozený jazyk překrývají, a zkoumáním,

nakolik jejich odlišnosti skutečně lze vysvětlit pomocí těchto maxim. Z oblasti logiky následně přebírá teorii „možných světů“ a v jejím duchu dokazuje, že každý systém koresponduje s prostředím, na jehož základě byl vytvořen, a že Griceovy maximy nejsou pro odlišnosti různých systémů dostatečným přemostěním.

Výše zmíněný příspěvek O. Uličného uzavírá sborník a navrhuje vzorec konstitutivních rysů nutných k exaktnějšímu zkoumání oblasti mluvních aktů.

Alena Scheinostová

Literatura

Grepl, M. - Karlík, P.: Skladba češtiny, Olomouc 1998.

Za profesorem Aloisem Knopem (K prvnímu výročí úmrtí)

Před rokem, dne 6. února r. 2001, zemřel prof. PhDr. Alois Knop, CSc., jeden ze známých vysokoškolských učitelů na Ostravsku.

Narodil se 31. května 1917 v Radslavicích u Přerova. Pocházel z rolnické rodiny. Po maturitě na přerovském gymnáziu vstoupil na Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně, kde studoval obor čeština – němčina. V Brně studoval zároveň na Soukromé dvouleté pedagogické akademii, a tak v r. 1939 získal způsobilost pro učitelství na obecných školách. Po uzavření českých vysokých škol pracoval jako dělník, od r. 1940 pak jako učitel na několika školách na Přerovsku. V r. 1946 ukončil svá vysokoškolská studia (původní obor si rozšířil ještě o ruštinu) a působil jako středoškolský profesor na gymnáziu v Opavě, od r. 1953 pak na Vyšší pedagogické škole, která se v r. 1959 stala základem Pedagogického institutu v Ostravě, pozdější Pedagogické fakulty (od r. 1964). Maximální měrou se podílel na zřizování a organizaci všech typů této vysoké školy; pracoval také v jejich vedení: jako zástupce ředitele na PI, jako proděkan na PF, od září 1964 do ledna 1971 jako vedoucí Katedry českého jazyka a literatury. Pro zajištění dobrého odborného spojení s jinými vysokými školami a vědeckými pracovišti dal v r. 1964 podnět k založení pobočky Jazykovědného sdružení ČSAV, jejímž předsedou byl do r. 1971. V tomto roce byl z fakulty propuštěn, protože podepsal výzvu „Dva tisíce slov“. V následujících několika letech působil na Jazykové škole v Ostravě, kde vyučoval němčině; specializoval se i na výuku češtiny pro cizince. V roce 1978 odešel do důchodu. Po revoluci 1989 se na výzvu vedení PF na fakultu vrátil. V r. 1990 byl jmenován univerzitním profesorem a po vzniku Ostravské univerzity se stal vedoucím Katedry českého jazyka a literatury s didaktikou na Pedagogické fakultě. Přestože v r. 1992 odešel již definitivně na odpočinek, zajímal se dále o dění na naší univerzitě, účastnil se vědeckých konferencí a zejména pravidelně navštěvoval přednášky Jazykovědného sdružení; do posledních dnů svého života sledoval také dění v naší jazykovědě.

Kromě své pedagogické a organizační činnosti se stal prof. Knop i známým odborníkem v nejedné oblasti jazykovědy. Z jeho bohaté bibliografie uvedme monografii „Spisovná čeština ve Slezsku v 16. století“ a stati, jako např. „Dějiny českého jazyka ve

Slezsku a na Ostravsku", „Podoba mluvené spisovné češtiny ve Slezsku v 16. a 17. stol. a její souvislost s inovacemi lašských dialektů“ a „Čeština ostravských písemných památek“ („Do zániku českého státu r. 1620“). Zpracoval mluvnice češtiny pro občany polské národnosti: byl hlavním autorem učebnice českého jazyka pro polské školy na Těšínsku „Język czeski 7“ a mluvnice „Krátký přehled mluvnice českého jazyka“. Do výčtu jeho prací je nutno zahrnout i řadu odborných článků zabývajících se funkcí češtiny, otázkou jazykové správnosti, problémy českého pravopisu, publikovaných hlavně ve Sbornících PF, v časopise Červený květ, ve Slezském sborníku a v regionálním tisku. Bohatá byla i jeho činnost recenzní.

My, kteří jsme znali prof. Knopa dlouhou řadu let – přijímal nás jako akademický funkcionář na tehdejší Pedagogický institut, pozdější Pedagogickou fakultu – jsme u něho oceňovali příkladnou pracovitost, cílevědomost a houževnatost; obdivuhodný byl jeho zdravý životní optimismus, který si zachoval i v dobách, kdy na fakultu nesměl a my jsme chodili za ním domů. Na závěr se nelze nezmínit ještě alespoň o jedné jeho typické vlastnosti, která nebývá tak častá u vedoucího pracovníka, totiž o jeho tolerantnosti k názorům podřízených spolupracovníků. A právě tato tolerantnost přispěla k tomu, že uměl vytvářet kolem sebe vždy dobrou pracovní i lidskou atmosféru. I v tom by mnohým mohl být příkladem. Uvedené charakterové vlastnosti prof. Knopa nepochybně ocení každý, kdo ho mohl blíže poznat.

Na profesora Knopa budeme vzpomínat rádi a s úctou.

Naděžda Bayerová

K nedožitým osmdesátinám profesora Romana Mrázka

Dne 21. listopadu 2001 uplynulo 80 let od narození významného představitele české rusistiky a slavistiky, profesora Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně PhDr. R. Mrázka, CSc. Narodil se v Letovicích. Po maturitě na gymnáziu v roce 1939 se zapsal na brněnskou univerzitu. V důsledku uzavření vysokých škol v období okupace ukončil studium ruštiny a dějepisu na Filozofické fakultě až v roce 1947. Po ukončení studia působil několik roků jako gymnaziální profesor (1948-1952), krátce také jako lektor ruštiny na Janáčkově akademii múzických umění v Brně (1952-1954) a od roku 1954 až do svého odchodu do důchodu v roce 1989 na brněnské Filozofické fakultě (od r. 1954 jako odborný asistent, od r. 1962 jako docent, od r. 1968 jako profesor). Zemřel 17. listopadu 1989.

Jako mimořádně talentovaný žák význačných brněnských jazykovědců F. Trávníčka, V. Machka a historika J. Macúrka rozvíjel plodně poznatky, jichž se mu dostalo v přednáškách a seminářích. Během svého více než třicetiletého působení na brněnské univerzitě se nesmazatelně zapsal do její historie jako čelný představitel svého oboru.

Mrázek byl vědecky činný hlavně v oboru ruské a slovanské srovnávací syntaxe. Příležitostně zasahoval do morfologie a stylistiky. Své výzkumy založil zprvu na konfrontačním studiu současného jazykového systému ruštiny a češtiny, později přešel na široce srovnávací popis skladby slovanské věty. Východiskem jeho badatelských zájmů byly jednočlenné věty slovesné. Na to navazovalo vyšetření jednočlenných vět infinitivních, vět s podmětem všeobecným a neurčitým. Zkoumal též syntax pádů substantiv, především instrumentálu. Výsledkem jeho několikaletého badatelského úsilí je monografie *Sintaksis ruského tvůrčino* (Brno 1964) se srovnávacími výhledy. Soustředil se i na některé další problémy gramatické stavby ruské věty, jmenovitě na skladbu číselných výrazů a zvláštnosti ve struktuře věty v hovorové mluvě. Později se do centra jeho badatelské pozornosti dostala modální a emocionální stránka ruské a slovanské věty a vyjadřování hodnotících postojů mluvčícího. Porovnávací studium zahrnuje postupně sféru všech slovanských jazyků. Plodem široce pojatého syntetického popisu slovanské věty je monografie *Srovnávací syntaksis slavjanských literaturjnych jazykov*. Její první díl *Ischodnyje struktury prostogo predloženiija* vyšel po autorově smrti v roce 1990. Zamýšlený druhý díl, který měl být věnován problematice souvětí ve slovanských jazycích, zůstal nere realizován.

Výsledky svých výzkumů syntaxe současné ruštiny v porovnání se současnou češtinou vložil zčásti do několika kolektivních publikací, ale především do *Příruční mluvnice*

ruštiny pro Čechy II. Skladba (SPN, Praha 1960, 1979³) a do *Školní mluvnice ruského jazyka* (SPN, Praha 1981¹¹), na nichž se jako spoluautor podstatnou měrou podílel.

Mrázkovy badatelské záměry se upíraly i směrem do minulosti. Intenzivně se zajímal o problematiku historického vývoje ruštiny. Výsledkem tohoto zájmu se stalo rusky psané skriptum, sestavené ve spolupráci s docentkou Běloruské státní univerzity v Minsku G. V. Popovovou, *Historický vývoj ruštiny*, které se pro velký zájem dočkalo tří vydání (SPN, Praha 1982, 1984, 1988). Na rozdíl od publikací vydaných v bývalém Sovětském svazu, popisujících vývoj ruštiny jako mateřského jazyka velmi široce a podrobně, autor vybral především ty jevy, které jsou důležité pro českého uživatele. Kromě toho uváděná fakta jsou v zde vložena v konfrontačním rusko-českém pohledu. V roce 1983 tato publikace dostala ocenění od rektora brněnské univerzity jako nejlepší skriptum roku. Jako vedoucí autorského kolektivu (členové: Z. Trösterová z Pedagogické fakulty v Ústí nad Labem a K. V. Gorškovová z Moskevské univerzity) připravoval k vydání knižní publikaci z historického vývoje ruštiny, která se tehdy měla stát u nás celostátně platnou vysokoškolskou učebnicí. V roce 1989 byla odevzdána do tisku, avšak v důsledku politických událostí a následného zrušení Státního pedagogického nakladatelství zůstala jen v rukopise.

Z Mrázkových zásluh o rusistiku a slavistiku jmenujme také péči, kterou věnoval školení dorostu – aspirantů, doktorandů, diplomantů, dále jeho výrazný podíl na organizování čtyř brněnských syntaktických symposií s mezinárodní účastí (1961, 1966, 1971, 1976), jež získala široký ohlas u nás i v zahraničí, a konečně zásluhu o vybudování a vedení obšírné bibliografické kartotéky jazykovědných slavik na katedře, doplňované jeho péčí a posléze péčí jeho následovníků již téměř půl století. Byl členem Jazykovědného sdružení ČSAV (několik let působil ve funkci vědeckého tajemníka brněnské pobočky), České asociace rusistů, Societas Linguistica Europea a Societé linguistique de Paris, dále členem širšího kruhu redakční rady časopisu *Československá rusistika* a členem redakční rady *Spisů filozofické fakulty v Brně*.

Přednáškové a studijní pobyty v zahraničí, stejně jako vědecké styky s mnoha lingvisty, mu získaly věhlas ve slovanském, ale i v neslovanském světě.

Profesor R. Mrázek se svým dílem vepsal do dějin české a světové rusistiky a slavistiky jako výrazná osobnost.

Aleš Brandner

Životní jubileum Pavla Jančáka

Počátkem prosince jsme si přednáškou PhDr. Pavla Jančáka, CSc., v Jazykovědném sdružení připomněli jeho významné životní jubileum (nar. 12. 12. 1926).

Pavel Jančák spojil celé aktivní období svého života s dialektologickým oddělením Ústavu pro jazyk český. Začal tam docházet už v době studií (na Filozofické fakultě UK byli jeho učiteli mj. prof. Šmilauer, Vážný a Hála), a to od podzimu 1948 k dr. Jaroslavu Voráčovi, který v té době začal zpracovávat první mapy z rozsáhlé korespondenční ankety z jihozápadočeské nářeční oblasti. Od té doby – po studiích v roce 1952 už jako interní pracovník – se zúčastnil všech prací na soustavném výzkumu českých nářečí, tedy zejména organizování dalších korespondenčních anket a ověřování jejich výsledků přímo v terénu. Metody kartografování přenesl pak do Brna, kde po tři roky spolupracoval s prof. Chloupkem, a zároveň spolupracoval s dr. Utěšeným na jeho terénním výzkumu nářečí česko-moravských.

K dialektologii ho přivedla fonetika, disciplína blízká jeho druhému studijnímu zaměření, hudební výchově. Zajímala ho především intonace, jak o tom svědčí studie *Zvuková stránka českého pozdravu*, která vyšla v r. 1957 v Rozpravách Akademie. K milované tematice se pak příležitostně vracel, zejména (v navázání na Stanislava Petříka) studií o tzv. *plzeňském zpívání* (1966, *Slavica Pragensia* 8), založené na zevrubné analýze rozsáhlého zvukového materiálu z cest na Chodsko. Experimentální studie věnovaná vnímání a hodnocení *kvantity českých samohlásek* (1970, *Phonetica Pragensia* 2) byla už inspirována potřebami probíhajícího terénního výzkumu pro Český jazykový atlas a vznikla ve spolupráci s prof. Přemyslem Janotou. Právě jemu nedávno autor věnoval studii, v níž na základě materiálu z výzkumu pro ČJA vysledoval územní rozsah tří diferencních *regionálních intonačních typů* na území Čech (1996, *Phonetica Pragensia* IX).

Po návratu z Brna se dr. Jančák věnoval středočeské anketě. Celý rozsáhlý dotazníkový soubor orientačně zpracoval v rukopisných mapách na vybrané řídké síti bodů a k několika výrazným diferencním jevům na území středních Čech, zobrazených na mapách podrobných, vytěžil významné izoglosy (1962, *Naše řeč* 45 a 1975, *Naše řeč* 58). Při této práci zjistil, že převážná většina jevů středočeské nářeční oblasti má zpravidla zvláštní povahu – často kolísají a jejich územní charakteristika rovněž nebývá vždy výrazná. Snaha kartograficky postihnout i takové jevy přivedla autora k úvahám metodickým. Ukázalo se, že rozsáhlý dotazníkový materiál je zvlášť vhodný k statistickému šetření a že územní charakter těchto jevů lze dobře postihnout geograficky vázanou frekvenční

analýzou (*Možnosti statistického zpracování kolísavých nářečních jevů na jazykových mapách*, 1963, *Prace Filologiczne* 18). Aplikovat tuto metodu na širší soubor otázek dotazníku se však autorovi nepodařilo, protože se v následujícím období plně zapojil do intenzivních přípravných prací pro Český jazykový atlas (stanovení sítě bodů, sestavování dotazníku aj.).

Jančákův podíl na vlastním terénním výzkumu pro ČJA je jeden z největších (celkem 71 bodů). Významný je také jeho zakladatelský podíl na archivu zvukových snímků z opěrných bodů sítě ČJA, který začal budovat už počátkem padesátých let, v době prvního možného využívání nejstarších přenosných magnetofonů při terénní práci (viz též jeho účast na publikaci *České nářeční texty*, 1976, která je na magnetofonových nahrávkách založena). Velice si nyní ceníme jeho ochoty přispět svými zkušenostmi při současné digitalizaci nářečního archivu, díky níž se podařilo většinu těchto vzácných a vlastně už zcela znehodnocených záznamů zachránit (výsledkem je mj. CD *Jak se mluví v Čechách*, 2000, Academia).

Paralelně s těmito pracemi byl dr. Jančák pověřen koordinací výzkumu městské mluvy. Připomeňme zvláště jeho podnětný konzultační vklad při Dejmkově dvojgeneračním výzkumu běžné mluvy v Hradci Králové (Dejmkovy studie vyšly v r. 1981 a 1987), řadu recenzí i některé jeho práce vlastní jako *Frekvence hlavních hláskoslovných znaků v mluvě pražské mládeže*, 1974 (NŘ 57), *Moravan Pražanem*, 1978 (Slavica Pragensia 21), *K interdialektologickému vývoji mluvy západočeských měst*, 1980 (NŘ 63) a z nejnovější doby příspěvky v publikaci „Český jazyk na přelomu tisíciletí“ (1997), věnované *běžné mluvě v Praze ve vztahu k středoevropskému nářečnímu zázemí a mluvě v severozápadočeském pohraničí*. Vývoje mluvy v českém pohraničí se též týká obsáhlejší studie v *Západočeské vlastivědě Mluva v západočeském pohraničí*, 1992.

V souvislosti se skončeným výzkumem pro ČJA sestavil pro Evropský jazykový atlas (ALE) kriticky zhodnocený soubor odpovědí ke všem otázkám jeho prvního dotazníku pro vybrané body sítě na území českých nářečí. Pro druhý svazek tohoto atlasu připravil náročnou sémantickou mapu o evropských nářečních názvech rampouchu (viz *Nářeční názvy pro „rampouch“ v Evropském jazykovém atlase*, 1986, SaS 47).

Obecně uznávaný je ve spolupráci s Janem Balharem jeho spoluautorský a redakční podíl na konečné podobě Českého jazykového atlasu (viz jeho stat *Závěrečná etapa prací na Českém jazykovém atlase*, 1987, SaS 48), jak jej představuje první svazek této publikace, připravený do tisku koncem r. 1988 a vydaný v r. 1992. V současném období vydávání Atlasu přispívá k jeho větší popularizaci pracemi „nad atlasem“; srov. stat

Spisovná a nespisovná slovní zásoba v Českém jazykovém atlase, 1995 (NŘ 78) a nejnověji *K jazykovězeměpisné charakteristice česko-moravských a česko-slezských protikladů v slovní zásobě*, 2001 (NŘ 84).

A konečně se ještě zmíníme o okruhu autorových prací, který byl i tématem již zmíněné přednášky. Jde o mluvu významných českých jazykových ostrovů v zahraničí, kterou autor poznával rovněž v souvislosti s prací na ČJA, neboť – jak známo – mluva kompaktních a do určité míry izolovaných jazykových ostrovů představuje v mnohých rysech vlastně jakousi jazykovou konzervu. Dr. Jančák poznal jednak Střelínsko u Vratislavi, kde byl v r. 1961 s dr. Voráčem a s polským bohemistou prof. Siatkowským (viz Voráč – Jančák, *K dnešnímu stavu nářečí střelínských Čechů v Polsku*, 1962, Slavica Pragensia 4; výzkum pak dokončil podle konečné verze dotazníku ČJA v r. 1975, viz jeho pozdější článek *Jazykové svědectví o původu českého osídlení na Střelínsku u Vratislavi*, 1994, NŘ 77), jednak Daruvarsko v Chorvatsku, kam ho uvedl bělehradský bohemista prof. Dragutin Mirković, s nímž už dříve spolupracoval. Ve svých příspěvcích si kromě českého dialektu (*Čeština v Ivanově Sele v Jugoslávii*, 1971, SaS 32) všimá míry vlivu na český dialekt v příbuzném a nepříbuzném jazykovém prostředí (*Přizpůsobivost češtiny v srbocharvátském prostředí*, 1973, Slavia 42, *Hodnocení vlivu příbuzného jazyka na slovní zásobu českého nářečí*, 1973, SaS 34 a zejména pak příspěvek ve sborníku sociolingvistických studií E. Eckertové *Varieties of Czech* (Amsterdam – Atlanta 1993), kde sleduje míru rezistentnosti českého dialektu ve srovnání Střelínska a Daruvarska).

Na závěr jen připomeňme, že dr. Jančák byl od roku 1982 vedoucím dialektologického oddělení v Praze – v roce 1989 po jeho zrušení musel odejít do penze. Ani poté však neztratil s dialektologií kontakt. Spolupracuje jako recenzent na dalších dílech postupně vycházejícího Českého jazykového atlasu a podílí se na řešení nového grantového projektu zpracovávajícího zvukové záznamy českých nářečí (je spoluautorem připravovaného CD *Čeština v cizině*). Na FF UK přednáší a vede semináře o české dialektologii. Kromě toho má mnoho plánů do budoucna – především se chce vrátit ke zpracovávání výsledků korespondenční ankety ze středočeské oblasti. Přejeme mu tedy upřímně do dalších let mnoho pracovního elánu a životního optimismu.

Za poskytnutí velice podrobných údajů děkuji ostlavenci.

Jarmila Bachmannová